

Ա Ր Ա Ր Ա Տ

ԹԻԻ ԺԱ. — ՇՐՋԱՆ ԺԹ. 1886 ՏԱՐԻ ԺԹ. ՆՈՅՆԵՐԵՐ 30

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

ՄԵՌՆԵԼՆ ԻՆՁ ՇԱՀ Է:

Ա. Կաշի. 15. 31:

Շուրջ վերայ երերուն նաւակի մէջ նստած, տառապանքով
դէպի իմ հայրենի երկիրս եմ գնում. տակա՛ կատաղի ալիքներ
են, որ ինձ ուզում են կուլ տալ, գլխիս վրան՝ փոթորիկի զար-
հուրանքը: Հարուած հարուածի ետեւից գալով, նաւակիս տախ-
տակներին խփուելով, ինձ մահ են սպառնում:

Թող իմ նաւակս մըրկից ու ալեկոծութիւնից խորտակուի ու
տախտակները փշրուին, էլի չեմ վախենալ. միայն իմ հաւատա-
յթութանայ, Աստուած այս ամեն զարհուրելի ալիքների միջովն
ինձ անց կը կացնի, կը տանի դէպի իմ ցանկալի նպատակս, դէպի
այն փառագեղի տեղն, որ իմ հայրենիքս է, այն տեղն, որ ինձ
հրաւէր է կարդում թէ՛ արի, ու ինձ պէտքէ ընդունի երկրս որ
կեանքիս կարճատեւ ընթացքից յիտոյ:

Այս մարդկային մարմինն, որ ունիմք այս աշխարհումն, մեր հոգւոյ մի խափանցիկ ասլէ է միայն: Ուրիշ կերպ ամենե ին չենք կարող երեւակայել ու հասկանալ մեր մարմինը՝ մեր հոգւոյ վերաբերութեամբ: Ինչու որ մեր այգալիսի գաղափար ունենալը մեր մարմնոյ ու հոգւոյ վերայ՝ նոյնչափ ճշմարիտ է ըստ ինքեան, որչափ որ շատ ու շատ մեծակշիռ հետեւութիւններ ունի մեր կենաց համար:

Աստուածութիւնը կամեցել է, որ մեր հոգին չհոգւորի, այս ինքն՝ մեր մարմնոյ հետ էլ կապակցած լինի. սորա համար պարտաւել է մեր հոգին մի երկրաւոր նիւթի մէջ, որոյ ամենայն մասերը նորանով են կենդանութիւն ստանում: Ջրերի ամենաքնքոյշ և գրեթէ աննշմարելի ցանցի միջոցաւ, որ մարդուս բոլոր մարմնոյ մէջն է տարածուած, հոգին իւր իշխանութիւնն ու զօրութիւնն ունի նորա վերայ: Հոգին՝ մարմնոյ միջոցաւ՝ գորից տպաւորութիւններ է ստանում ու ստորումէ մարմինն իբրեւ գործիք բանեցնել արտաքին աշխարհի դէմ: Երբ որ այս գործին կոտորումէ փշանում ու էլ բանի պէտք չի գալի, հոգին էլ նորա մէջը դադարումէ իշխելուց ու զօրութիւն ունենալուց: Խանգարուած մարմինն՝ իւր խոնգարուելովը՝ հոգւոյ համար այնպիսի մի օտար բան է դառնում, ինչպէս որ ուրիշ ամենայն երկրաւոր բանը: Մարմնոյ այսպէս օտար բան դառնալն, կամ օտարանալն հոգւոյ՝ ասվում է Բեւեւ:

Մարմինը մի խափանցիկ ասլէ է մեր հոգւոյ: Մեր ամեն շարժմանց մէջ՝ թէ՛ մեր քնած և թէ՛ զարթուն ժամանակն, որ գործ չենք կատարում, կամ կատարումներ, մարմնոյ երեւոյթներից, արտայայտութիւններից հասկանում ենք, որ մեր մէջը հոգի կայ, որով կենդանութիւն ունինք: Մարմինը չէ, որ բարկանումէ՝ կամ սիրում, այլ հոգին է, որ շրթունքների շարժումներովը՝ մեղ լիւր մասին իմացնումէ, աչքի նայուածքովը՝ ժպտումէ, ամօթն՝ այտերի կարմրելովն է յայտնի անում, իւր շարժմունքներովն՝ ցոյց տալիս իւր աներկիւղ սիրտը, կամ իւր վեհերոտութիւնն, իւր բաղձանքն՝ կամ իւր ցաւն: Երբ որ հոգին իւր քնքոյշ ու շարժուն ծածկոյթիցը՝ կամ պատեանիցն, որոյ անունը մարմին ենք ասում, բաժանւումէ, էլ ի՞նչ է մնում: Բոլորովին մի տեղ ընկած մնումէ մարմինը՝ դէն քցած հագուստի նման: Այնուհետեւ մեր մարմինն մեր աչքի առաջը երեւումէ իբրեւ մի մարմարեայ արձան:

ու գրեթէ խելքից դուրս բան է երևում՝ մեզ, որ այդ անկենդան հողը մի ժամանակ կենդանութիւն ունեցած լինի մի բարձր էակից:

Ու խկապէս սիրումենք, կամ առում ուրիշների մէջն՝ ոչ երբէք մարմինն, այլ հոգին, որ այս քողի տակիցն երևումէ: Նոյա գրաւիչ լինելն է, որ մեզ հիացնումէ. Նոյա իմաստութիւնն է, Նոյա առքինութիւնն, որ մեզ վերայ ազդումէ ու մեր մէջը յարգանքի զգացմունք յառաջ բերում. Նոյա՝ փչացած լինելն է, որ մեր զգումներն է յառաջացնում: Բայց անկենդան գիակի առաջ դադարումէ ամենայն սէր, ամենայն ատելութիւն, ինչու որ մեր բարեկամը՝ կամ թշնամին անհետացած է, նորա՝ դէն քցած հողի հագուստը՝ կամ հոգւոյն սպառնալը նոյնչափ չէ գրաւում մեզ, որչափ որ ամեն ուրիշ հոգակոչոր:

Նոյնպէս բնական է, որ ամեն մի մարդ, թէև ուրիշների մէջը նոյա հոգին է սիրում, իւր համար աւելի գերազանց է համարում իւր մարմինը: Նա աշխատումէ այդ իւր մարմինը պահպանելու, կատարելագործելու, ինչու որ հոգին ցանկանումէ մի ազնիւ, ընդունակ ու յարմարաւոր գործիք ունենալ. նա աշխատումէ նորան զարդարելու, ինչու որ հոգւոյ ներքին ցանկութիւնը գերազանց լինելու համար ակամայ հոգս է անել տալիս նորան այն բանի համար, ինչ որ առաջ իւրն է, Մինչև անգամ՝ ջանք է անում, զգալով իւր անարժանութիւնն, այն, ինչ որ ներքին արժանաւորութեան կողմանէ իրան պակասումէ, գեղեցկութիւնով դրսից ծածկելու. աշխատումէ՝ քողի ծալքերն աւելի լաւ մին մինի վերայ բերելու, որ մարդ այդ լաւ ծածկուած քողի տակից չկարողանայ անտեսել հոգին իսկ այնպէս, ինչպէս որ է իրօք:

Մեր երկրաւոր լաւ վիճակի մէջ լինելու համար էլ՝ մեր ունեցած հոգսն Աստուածանից՝ իրանից մեր մէջը դրած մի կարիք է: Սորանիցն է յառաջ գալի հոգւոյ սաստիկ սէրը գէպի իւր մարմինը. սորոնիցն է յառաջ գալի գրեթէ անյաղթելի կերպով սրտով մեր կպած լինելն այն բանին, ինչ որ կեանք ենք անուանում:

Մարդկային մարմնոյ անշնչացած դիտակից ի՞նչ է դառնում մահուանից յետոյ: Աստուծոյ արարածների միջից կորչում, անհետանումէ: Ո՛չ, էլի խառնվումէ հողի հետ, որից որ գոյացած էր: Նա ստեղծուած արարածոց մէջ անկտրուտ է մնում և ուրիշ նշանակութիւն է ստանում, ուրիշ վիճակի մէջ լինում, ուրիշ

բաների պէտք գալիս, իսկ հոգին ինչ է լինում. Աստուծոյ արարածները միջիցը կորչում, անհետանում է: Ոչ երբէք: Խնչպէս կոչնչանար, կանհետանար մարդուս ամենազնիւ մասն, երբոր նորա անազնիւ մասը չէ կարող ոչնչանալ: Միթէ մենք կարող ենք հաւատալ, որ մեր հոգին Աստուծոյ մշանջենաւոր արարածների միջիցը դուրս եկաւ, անյայտացաւ, կորաւ նորա համար, որ իւր քողը դէն քցեց, որով մենք կարողանումէինք իմանալ զգալապէս նորա ներկայութիւնը: Նա չէ մեռած այլ ապրումէ. ինչու որ հող դարձած մարմինն էլ ապրումէ դեռ: Նորա կեանքը չէ վերջացել, այլ ապրումէ, որովհետեւ Աստուած ստեղծող է, ոչ թէ ոչնչացնող:

Եւ միթէ մեր հնացող, անպէտքացող եւ հետեւաբար անցաւոր քողը վրաներիցս դէն քցելն այնչափ ցաւ սիրտի տայ մեզ:— Թէեւ մեր ունեցած բնական հակումն՝ ապրելու՝ կարող է ահ քցել մեր սիրտն, որ մենք բաժանւումենք մեր մարմնոյ ծածկոյթից. բայց մարդուս հոգւոյ զօրութիւնը կարող է մեր բնութեան երկիւղին անգամ յաղթել: Ո՛րքան ազնիւ մարդիկ ուրախ սրտով մահուան առաջն են գնացել՝ Աստուծոյ, հայրենեաց, հաւատոյ ու սերտ բարեկամաց սիրոյն համար: Նոքա մահուան արհաւիրքը չեն զգացել: Ու որքան մարդիկ յուսահատութիւնից յօժար կամքով վերջացրել են իրանց կեանքը, որ իրանց համար մի անտանելի ծանր բեռն էր դարձել:

Կենդանի մարդը ձեւանալ գիտէ ու ցոյց տալ իրան այն, ինչ որ չէ իսկապէս. բայց որ մեռաւ, էլ այդ բանը չկայ. մեռելները ձեւանալ չունին ու այլ եւս չեն կեղծում. նորանց կերպարանքի գծազրութեան մէջ մարդ տեսնումէ ու հասկանում սովորաբար նոցա հոգւոյ զգացմունքները: Մինչեւ անգամ պէտք էր մարդ հաւատար, որ կեանքի վերջին թուականն էլ, որոյ մէջ հոգին իւր պատեանից բաժանւում է, մի ախորժ ու ցանկալի զգացմունք է արտայայտում: Լնչու որ, ուշադրութեան արժանի է, որ այն մարդիկն, որոնք որ մի ծանր հիւանդութիւնիցն են մեռել, վերջին թուականն իրանց երեսի վերայ ցոյց են տալիս իրանց գոհ ու հանգիստ լինելն, ու դիակ դարձած ժամանակն էլ մասամբ երեւում է նոցա կերպարանքի վերայ մի քաղցր ժպիտ, որով հոգին մարմնուց բաժանուելու միջոցին՝ կարծես ասում լինէր թէ՛ « Ե, ինչպէ՞ս լաւ է այժմ ինչ համար:

Այսպէս նոքա միայն, որոնք որ իրանց մարմինը չափից դուրս են

սիրում ու դող է ընկնում՝ վրաներն, երբոր մտածում են, թէ իրանց մարմինը հողի տակ պէտք է փախ, նոքա՛ միայն իրանց երեւակայութիւնով մահն աւելի զարհուրելի բան են համարում, քան թէ իրօք է։ Նոքա իրանց թիւր զգացմունքովը բոլորովին իրանք իրանց խաբում են, երեւակայելով թէ՛ հողի կտոր դարցած իրենց անշունչ մարմինը՝ կարող է հողի տակը դեռ զգալ իւր դրութիւնը, կամ ինչ վիճակի մէջ լինելը, մինչդեռ մարդուս մէջ զգացողութիւն ունեցող մասն շտապել, գիմել է անյոտեղ, ուր որ աւելի գեղեցիկ վիճակների մէջ պիտի լինի, և անշունչ դիակն, այս դէն քցած քողն, ինքն իրան ուրիշ բան չէ, եթէ ոչ անզգայ հող։

Նոյնպէս կարող է ցաւ պատճառել մեզ՝ մեր սովորական կեանքի հանդամանքներից բոլորովին կտրուելը, մինչև հիմա ունեցած մեր ուրախութիւններից զրկուելը, մեր սրտին սիրելի զաւակներից բաժանուելն ու նոցա թողնելը։ Բայց այդ ժամանակ մեր սրտին ցաւ տուողը ըստ ինքեան մահը չէ, այլ ան, ինչ որ պէտք է թողնենք, ինչից որ պէտք է բաժանուենք, կամ՝ զրկուենք։ Մեզ տիրեցնալը՝ սաստիկ կերպով մեր սրտով կտրած լինելն է երկրաւորին, որ մեզ մի որոշ ժամանակ միայն ունենալու համար է տուած և ոչ թէ իբրև մի մնայուն սեպհականութիւն, որ մեզանից երբէք դուրս գալու չէ։ Այն մեր բարեկամաց վերայ որպէս և մեր երկրաւոր բարիքների վերայ մեր ունցած չափազանց սէրն էլ կարող է սխալ լինել։ Մի՞թէ Աստուած ուշ պէտք է գնի, դարձնի մեր հաճոյքին ու փոխի իւր վսեմ ծրագիրներն, որ մեր իսկ բարւոյն համար է։ Մահուան ժամին մեր միմեանցից բաժանուելը մի՞թէ ուրիշ բան է, քան թէ՛ քնելու գնալու ժամանակը՝ բարի գիշեր ասել։

Արդարև ամենից աւելի զարհուրելի է մահը նոցա՛ համար, որոնք որ այս աշխարհումս իրանց անմահ հոգին անխնամ են թողել և ամենեւին հոգս չանելով ապագայ կեանքի համար միւս աշխարհումը, միայն ապրել են իրանց մարմնոյ հեշտասիրութեան համար, որոնք որ իրանց նման մարդոց ճնշել են, նեղել, խաբել որ աշխարհիս վերայ աւելի երեւելի լինին, աւելի փող ու շահ ունենան, աւելի լաւ ապրեն, որոնց ծիծաղելի բան է երևել իրանց զգայական ցանկութիւնների վերայ ոյժ բանեցնելն, որ իրանց հոգւոյ ոյժը բարձրացնեն, որոնք որ յիմար բան են համարել՝ երկ-

կրաւոր վայելչութիւններէց իրանց զրկելով՝ առաքինի լինել. որոնք որ դատարի ու անխելք բան են համարել ուրիշների համար բարի բան անելն. որովհետեւ փոխարէն շնորհակալութիւն չեն ստանում, կամ թէ մեզանից զոհողութիւններ էլ են պահանջում:

Արդ՝ երբ որ այդպիսի մարդիկը ժամանակաւորն իրանցից դէն են քցում, որոյ համար էին միայն իրանց ստեղծուած կարծում. երբ որ պէտք է բաժանուեն հողից, որոյ համար էին միայն ապրում, որոյ համար ամեն բանն անում էին՝ — այո՛, նոցա համար մահը զարհուրելի պէտք է լինի. ինչու որ աղքատ, թշուառ, ու անկատար է մնացած նոցա անխնամ՝ թողած հոգին և ամեն տեսակ մեղքերով արատաւորուած: Ինչ որ ցանել էին, իրանց կեանքումը հնձեցին. միայն իրանց հոգւոյ յաւիտենական կեանք ունենալու համար բան չէին ցանել:

Արդէն յանցաւոր մարդն իւր կատարելապէս առողջ վիճակի մէջ շատ անգամ՝ յանկարծ կտրմրումէ իւր անպիտանութիւնից: Իւր գործ կատարելու միջոցին ինքն իւր վերայ բարկանումէ, ինքն իրան նախատում, պախարակում իւր սրտի մէջն, ասելով թէ՝ դու քո արածիդ համար մէջ Աստուծոյ և ոչ մարդոց առաջը կարող ես պատասխան տալ: Բայց՝ խլանալու, տալելու նման՝ իւր հոգին ընդարմանումէ զգայականութիւնիցն, որի ձեռքն է տուած սմեհայն իշխանութիւն և ոյժ: Երբ որ այսպիսի ապշութեան, կամ թմրութեան ինքն իրան տալն այլ ևս կարելի չէ, այլ հոգւոյն մնումէ միայն իւր ցաւալի անպիտանութիւնն, ինչ սարսափելի սւ սիրտ ճմլող կերպով է այն ժամանակ հոգին գանգատ անում ինքն իւր վերայ: Ի՞նչ ակնկալութիւն պիտի ունենայ մարդս ազտագայում, երբ որ նա երկրիս հետ «մէն քառ» կորցրել է՝ ու յաւիտենական կեանքից էլ «չէնչ» սպասելիք ու յոյս չունի:

Այսպէս չէ աւելի ազնիւ, աւելի իմաստուն հոգին. այսպէս չէ քրիստոնեան, որ հասկանումէ թէ՝ ինչ խոր միտք ունի՝ Յիսուսի մէջ ապրել՝ խօսքն, որ գրումէ սուրբ առաքեալն Պողոս:

Նախ համար Թանելը շահ է: Եւ ի՞նչպէս նորա համար կորուստ կլինէր: Նորա համար Քրիստոսի՝ անտուածային մեծ մտածման կերպին նայելով՝ այս երկիրս, կամ իւր սուռնն, իւր գիւղն, իւր քաղաքն իսկական հայրենիք չէ: Նա գիտէ, որ ծնուել է՝ ոչ թէ այս հողակոշտի համար, որոյ վերայ պիտի բնակի և իւր երկրաւոր կեանքի պէտքերը հոգայ, այլ Աստուծոյ ընդարձակ և անվախ

ճան թագաւորութեան համար: Նորա համար գլխաւոր քանն այս աշխարհիս կարճատե կեանքը չէ, այլ աստուածային բոլոր արարածոց մէջ ունենալու կեանքը: Յաւիտենական կեանքը՝ նորա հայրական տունն է, Աստուած՝ նորա հայրը, ու իւր նման ստեղծուած ամեն մի հոգի՝ իւր հետ յաւիտեանս եղբայրացած է:

Մեռելէլ, հագոյ համար թե՛ իշխոյս կայ ոչ: Նա փոխում է միայն մի հագուստ, նա՝ իրան սիրող երկնաւոր Հօրիցը ստանում է աւելի մի ազնիւ հագուստ՝ պատառոտուածի և այս ու այն հանգամանքներով անգործածելի դարձածի տեղ: Ինքն իրան է մնում, Աստուած իրան է մնում, բոլոր աշխարհս Աստուծոյ ստեղծուածների ամենայն հրաշալիքներովն իրան է մնում: Ի՞նչ է կորցնում՝ նա. այս աշխարհիս վերայ իւր ունեցած բարեկամներին, մտերիմներին: Չէ, նոքա իւր համար դեռ կան իւր հայրական տան մէջ, որովհետեւ նա դեռ եղբայրացած է ամենի հետ, ինչպէս առաջ, միայն հապարդակցութիւն չէ անում՝ այլ ևս նոցա հետ, ինչպէս առաջ, երկրաւոր միջոցներով: Այլնչ չէ կորցնում, ինչ որ Աստուծոյ ձեռքումն է:

Նա, ով որ գլխէ Յիսուսի մէջ ապրէլ, նորա համար մեռելէլ միայն չափ է: Իրաւ է, մի քանի ուրախութիւններից զրկւում եմ ես, երկրաւոր կեանքս փոխելով, բայց ազատ ու հեռու եմ մնում քանի վախենալու բաներից, քանի վշտերից ու թշուառութիւններից: Երկրաւոր կեանքս որ փոխեցի, էլ ինձ համար արտասուք թափելու տեղ չկայ այժմ. քաղցր է ազատուած հոգիների վիճակը: Եւ արդեօք այս աշխարհիս կեանքն անշափ կատարելապէս երջանկաբեր է, որ մարդ ցանկանար յաւիտեան ապրել նորա վերայ: Ուրեմն էլ ինչո՞ւ համար են այնպէս սրտանց փափագում տարիքներն առած մարդիկն, որ իրանց կեանքից լուծուին, հանգստանան, լաւագոյն աշխարհը փոխադրուին: Կամ ինչո՞ւ համար հազարաւոր ու բիւրաւոր մարդոց մէջը մէկին չէս գտնիլ, որ, երբ որ ընտրութիւն անեն իրան թողնէին, էլի նորից իսկ այնպէս չէր սկսիլ իւր կեանքն ու էլի նոյն կերպով չէր ապրիլ, ինչպէս որ առաջ արդէն ապրել է աշխարհումս: Ուրեմն ի՞նչ կորուստ կարող է լինել մեզ համար, երբ որ վերջապէս այս աշխարհումս ունեցած մեր դրութիւնը վերջանում է, մեր ունեցած այն դրութիւնն ու վիճակն, որ մեզ այնպէս չէր բազդաւորապրել, որ մենք միշտ և յաւիտեան այդ՝ և ոչ ուրիշ կեանքի ցանկանայինք: Մի նոր

կեանք, հոգիների համար մի լաւագոյն կեանք, որ հաստատուն յոյժով պիտի կարողանային վայելել, շահ չէ՞ արդեօք: Եւ ի՞նչ են մահուան արհաւիրքն: Երեխայական երկչոտ երեւակայութեան երկիւղը միայն: Ո՛վ հոգի, Աստուած՝ որ քո մարմնոյ հագուստդ վրայիցդ հանել է տալի, աւելի փառաւոր կերպով քեզ կպատի լաւագոյն աշխարհի որայծառութեամբն:

Ո՛վ որ գիպէ Քրիստոսի մէջ ապրել, նա գիպէ «քրիստոնէամբ նորա հէպ մեռնելն» էլ: «Արդարն ամեն օր մեռնումէ», խորհրդաւոր կերպով ասումէ սուրբ առաքեալն Պօղոս: Նա ամեն անգամ՝ մեռնումէ, երբ որ իւր մաքերովը բարձրանումէ դէպի Աստուած՝ ու երկրաւորը մոռնում: Նա ամեն անգամ՝ մեռնումէ, երբ որ հոգեւորն խօսակցումէ այս աշխարհիցս հեռայած իւր սիրելիների հոգիների հետ ու նորանց մօտ է: Որովհետեւ այն միջոցին, այդպիսի մի սուրբ բոլակում՝ աշխարհս նորա համար ոչինչ է: Նա Աստուծոյ մօտն է, նա իւր սիրելիների մօտն է: Նորա սիրտը վրկայումէ, թէ ինչ կլինի նա, երբ որ իւր հոգին իւր երկրաւոր քողը վրայիցը հանի. նա արդէն զգումէ, թէ եւ ոչ այն կատարելութեամբն, յորում հաւատը երանելի անսութեան է փոխվում:

Մեռնելն ինչ չա՛հ է: Ինչո՞ւ համար եմ սպրում ես այս աշխարհիս վերայ: Թէ՛ բոլոր մարդոց վիճակն եւ թէ՛ բոլոր աշխարհս ինձ ստրկեցնումէ, որ ես ապրում եմ յաւիտեական կենաց համար: Մի աւելի լաւագոյն, մի աւելի կատարեալ կեանքն է իմ վախագոյ, որին պանկանումէ իմ անձս: Գորա համար աշխատումեմ ես ինձ ազնուացնելու. դորա համար ջանք եմ անում ես, որ հոգիս ունենայ ամեն մի առաքինութեան կատարելութիւնը. ինչ որ ես Յիսուսի Քրիստոսի ձեռքովն ու հետեւելովս նորան ու իւր աստուածային իմաստութեանն, պատերազմելով ձեռք եմ բերում, այն ստանում եմ ես այնաւել իբրեւ սուրբ պապ յաղթութեան: Այսպէս ուրեմն մահն է, որ ինձ տանում, հասցնում է իմ բաղձալի նպատակիս: Մահո՞ւմն է, որ ես հասնումեմ այն բանին, ինչին որ հասնել երբեք չէի կարող իմ երկրաւոր աւելի երկար կեանք տնենալովս:

Մեռնելն ինչ չա՛հ է: Հոգիս ինչո՞ւ պիտի ահ ու գողի մէջ ընկնի այն անձանօթ փողոցիցն, որով պէտք է գնայ: Մի՞թէ այս աշխարհումս ճանապարհն աւելի ծանօթ է, որ նա պիտի գնայ: Իմ կեանքիս հէնց այս ժամն, որ ապրումեմ, մի՞թէ ծածկուած չէ

անթափանցելի մուկով: Մի թէ գիտեմ ես, թէ ինչ կպատահի ինձ հէնց այդ ժամումն ու նրաեղ հմ ես գնում: Բայց էլի առ- բուժեմ ես ու անցկացնում այդ ժամերը. բայց այստեղ էլ, ինչ որ մուկն էր ինձ համար, միշտ կամաց կամոց պարզվումէ ար- գէն, իմ ունեցած այն ամեն կասկածանքներիցս յետոյ, որ ա- ռաջ իմ սիրտս մաշում էին:

Այսպէս էլ, ինչ որ մեղ համար մուկ է, կը ստորդուի այն ժա- մումն, որ կը գայ անմիջապէս մեր մահից յետոյ: Անճանօթ փո- ղոցն՝ ինձ ծանօթ կլինի, հէնց որ ոտս կգնեմ: Ի՞նչպէս կարող էի ես այդ փողոցի առաջը դողալ: Նոյն ճանապարհն է, որով զնացին իմ սիրելիներիցը նախ, որոնք ինձանից առաջ մեռան: Ինչո՞ւ համար մեծ ուրախութեամբ չպիտի երթայի՝ իմ սրտիս համար միշտ թանկագին՝ այդ հողիների ետեւից: Ախ, կարելի է արդէն այն գեղեցիկ բողբոջումն, երբ որ երկրաւոր քողն իմ հոգ- ւոյս վրայից կընկնի, ես դարձեալ կճանաչեմ այն սիրելիներիս, որոնց որ ինձանից այնչափ հեռու էի կարծում, և այն ժամա- նակ կլմանամ, որ նոքա ինձ միշտ աւելի մօտիկ են եղել, քան թէ ես կարծում էի իմ սահմանաւոր վիճակիս մէջը:

Մէռնելն յերա՞նք չա՞հ է: Որովհետեւ աւելի մերձաւոր կերպով միանալ է հողիների Հօր հետ, միանալ է այն կատարելոց հետ, որոնց իմ հոգիս միշտ յուզուած ցանկութեամբ փափագումէ. միանալ նոցա հետ, որոց համար այսօր էլ իմ վիրաւորուած սր- տիցս արիւն է գնում, աչքիցս՝ արտասուք չէ պակասում: Ձեզ կրկին գտնել, ձեզ կրկին ունենալ, ձեզ կրկին սիրել, ո՞վ իմ հոգւոյս սիրելիներ, որոնց որ Աստուծոյ ձեռքն՝ ստեղծելովն իմ առաջն բերեց ու ինձ հետ միացրեց. նորից գտնել ձեզ, յաւի- տեան միանալ ձեզ հետ, իմ հոգւոյս սիրելի՝ պայծառացած հո- գիներ, ո՞հ, ինչ մեծ ուրախութիւն կայ այս յիշատակի մէջը: Աստուած տուեց ձեզ ինձ. Աստուած, գերազայն սէրը, տուեց մեզ այս սէրն, որ ոչ մի մահ չի կտրել միմեանցից և՛ մի անե- րեւոյթ կապի նման՝ մահկանացու մարդուն կապումէ լաւագոյն աշխարհի բնակչաց հետ: Աստուած չի ոչնչացնում սուրբ բանը, և սէրը՝ այն շատ սուրբ կապն է, որ հողիներին կարող է փոխա- դարձաբար երջանիկ անել:

Մէռնելն ի՞նչ չա՞հ է: Այո, այս լինի մի օր իմ վերջն հառաչս մահուան անկողինքիս մէջ ու իմ մտածմունքս Ստեղծողիս սիրոյն

վերայ, իմ սիրելիներին՝ վերայ՝ թող լինի հոգւոյս վերջին մտածմունքը, նորա քողն իւր վրայից ընկնելուց առաջ: Երբ որ այդ քողը ցած ընկաւ, հոգիս կը ճախրի տողէն այս աշխարհիցս դէպի կենդանեաց ու կատարելոց երկիրն:

Եւ սորա համար, ով Փրկիչ իմ՝ Յիսուս Քրիստոս, Դու եղիք իմ կեանքս, որովհետեւ առանց քեզ մեռնելս իմ հոգւոյս անյոյս կորուստը կ'ընէր: Ես ուզումեմ՝ Ք. մտքովդ մտածել, Ք. ատուածային ուսման ճանապարհովը գնալ, Ք. վսեմ՝ կերպովը մտիկ տալ աշխարհային բանի վերայ, Ք. սիրովդ մարդոց սիրել, Ք. եռանդովդ ամեն տեղ երջանկութիւն տարածել, Ք. սրտովդ յայթել եմ առաքինութեանս ամեն մի արգելքին, Ք. համբերութեամբդ տանել աշխարհիս նեղութիւնն, Ք. իմաստութեամբդ կեանքի ուրախութիւնները վայելել, Ք. հաւատովդ՝ լիապատար վստահութեամբ նախախնամութեան ճանապարհները մանել ու Ք. աչքովդ յաւիտենական կեանքի վերայ մտիկ տալ՝ իբրեւ իմ հօրս տան վերայ, և Ստեղծող Աստուծոս՝ իբրեւ իմ հօրս վերայ:

Քրիստոս լինի իմ կեանքս և մեռելն՝ իմ շահ:

(Թարգմ.)

Գ. Ե. Ա.

ԱՐԻՌ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ.

(Շարունակ. Արար., 1886 թ. Ժ.)

Գ.

ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ ԵՐԵՂԵՑԻ

Բաղձալով կարեւորը համառօտակի ներկայել եւ ընդարձակ պատճառաբանութեանց մէջ չմտնել, մեր Ս. եկեղեցւոյն վրայ քանի մի սկզբնական և հիմնական կէտերը քաղուածոյ սծով յառաջ կը բերեմք:

Հայոց եկեղեցին առաքելական է և առաքելական աթոռ ունի առաքելոց ժամանակէն, Սրբոյն Թադէոսի և Բարդուղիմէոսի քարոզութեամբ լուսաւորեալ և իշխանութեամբ հաստատեալ և մարտիրոսական մահուամբը կնքեալ: Սոյն աթոռը բաւական ժամանակ տւելով, ըստ մեզ՝ Շաւարշանայ աթոռոյն մէջ, երբորդ դարուն կէսերը ընդհատեցաւ և կէս դար յետոյ չորրորդ դարուն ճիշտ սկիզբը վերանորոգեցաւ Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի ձեռքը:

Հայոց եկեղեցւոյ գլուխն անկախ է ուրիշ գերագոյն եկեղեցական աստիճանաւորէ, և ինքն է ինքնագլուխ հովուապետ և հայրապետ և քահանայապետ և եպիսկոպոսապետ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ:

Հայոց եկեղեցւոյ գլուխն աւելի սովորաբար կրկնուի կաթողիկոս, սակայն այդ անունը, որ միայն մեր ազգին սեփհական անուն մի է, թէպէտ բաւին ծագումը՝ յունական է, ամէն ժամանակ համանշանակ և համազօր ճանաչուած է պատրիարք անուն, որովհետեւ թէ պատրիարքները մեր մէջ կաթողիկոս կոչուած են և թէ կաթողիկոս անունն արտաքիններու մէջ պատրիարք թարգմանուած է:

Հայոց եկեղեցւոյ գլուխն եղող կաթողիկոսին կամ պատրիարքին զիրքը և կարգը որոշուած չէ ընդհանուր եկեղեցւոյ սովորութեան մէջ, զի եկեղեցին Հռովմէական կատարութեան մէջ ստացած է իւր կազմութիւնը, իւր քնդարձագոյն տարածումը և իւր կարգաց ու կանոնաց կազմութիւնը, ուստի և Հռովմէական կայսերութեան մէջ եղող հինգ պատրիարքական աթոռներ իրենց մէջ կարգ որոշած են և կայսերութենէ զուրս եղող աթոռներուն թիւ և տեղ չեն սահմանած: Անկէ յետոյ ալ բոլորից ի միասին գալու և այդպիսի խնդիրներով զբաղելու պատեհ չէ եղած: Արտաքինը ընական կերպով մը Հայոց աթոռոյն վեցիորդ տեղը սովոր են տալ, իսկ մերայինը գրեթէ այդ խնդրով զբաղած չեն:

Հայոց աթոռոյն նախնական և բնական սահմանը եղած է Հռովմէական կայսերութեան սահմանէն զուրս եղող Հայաստանը, որ է Մեծ Հայքը յահեակ կողմն Եփրատայ: Հայոց աթոռոյն վերջնական կազմութեան միջոցին՝ այսինքն Ղուսաւորջին ժամանակ, Հռովմէական կայսերութիւնն կիշխէր Փոքր Հայոց և միջագետաց, և սոյն պատճառով այդ նահանգներն մնացած են Կեսարիոյ և Անտիոքոյ աթոռներուն: Եթէ տեւք և մնայր հնաւանդ սովորութիւնը որ եկեղեցական իրաւասութիւնը տեղական չը ճանչցուէր և ոչ անձնական, Հայաստանեայց աթոռոյն ընական և սեփհական սահման պիտի ճանաչէինք Մեծ Հայոց տարածահինգ նահանգները, աւելցնելով անոնց վրայ հիւսիսակողման Կաւկասեան երկիրները, յորս կը բնակին Վրաց և Աղուանից և Եգերաց ազգերը, որք այն ժամանակ Հայոց ենթարկեալ էին և Հայոց եկեղեցւոյն ալ ենթարկուեցան:

Հայոց աթոռոյն իրաւասութիւնն յետագայ դարուց սուլորու-
թեան համաձայն կը տարածի այժմ պարզապէս ամենայն Հայոց
վրայ, այսինքն բոլոր հայածէս քրիստոնէից վրայ, որք Հայ եկե-
ղեցւոյ կը վերաբերին ուր որ և լինին ի հին և ի նոր աշխարհի,
որ և է պատրիարքութեան սահմանաց մէջ, միայն թէ իրենց
հայրենական եկեղեցիէն ապստամբած և օտար դաւանութեան
կամ ծիսի կամ եկեղեցւոյ յարած չլինին:

Հայոց եկեղեցին այսօր ինքնագլուխ ճանցուած է ամէն քրիս-
տոնեաներէ, բայց այդ ինքնագլուխութեան ծագումը նոյն կերպով
ընդունուած չէ ամեն քրիստոնէականերէ, Գոնէ նոյն կերպով ըն-
դունուած չէ ամեն օտար եկեղեցեաց հեղինակներէ, և ըստ
այսմ թէպէտև անհակառակ ընդունուած է այժմեան եղելու-
թիւնը, այլ անհակառակ ընդունուած չէ նոյն եղելութեան ծ-
գումը: Իսկ այդ հակառակութիւնն չներկայանար իբր պարզ
պատմական խնդիր մը, որպիսի պէտք էր լինէր ըստ իւր բնու-
թեան, այլ կը ներկայանայ այն իբր հետեւանք եկեղեցեաց բա-
ժանման և իրարու մէջ մտած գաւանդական տարբերութեան:

Հայաստանեայց աթոռոյն ազատութեան ծագման նկատմամբ
ցարդ զուրցուած կամ խորհուած տարբեր կարծիք հետեւեալնե-
րուն կրնան վերածուիլ:

Ոմանք կը կարծեն թէ Հայաստան էր նահանգ վիճակեալ եր-
սարքութեան Պոնտոսի կամ Կեսարիոյ Կապադովկացւոց, և թէ
յանկարծ ապստամբեցաւ այդ վիճակային հպատակութենէն,
լուծը նետեց և հռչակեց զինքն ազատ և եղև աթոռ ինքնա-
գլուխ: Այդ ենթադրութեամբ Հայոց աթոռը առաքելական և
նախնական և օրինական ինքնիշխանութիւն ունեցած չէ, այլ
միայն կանոնական օրինադանցութեամբ և եկեղեցական տալս-
տամբութեամբ զայն ձեռք ձգած է, որով մեղադրելի ծագում մը
կունենայ իւր ինքնագլուխութիւնը: Այդ կարծիքն մանաւանդ
յունաց է, որք առանց Հայոց եկեղեցւոյ դաւանութեան դէմ զի-
նելու, կողդեն իրենց նպաստաւոր կերպով գործը կերպարանիլ:

Այլք կըսեն թէ Հայաստան մասն էր պատրիարքութեան Ան-
տիոքայ կամ պատրիարքութեան Արևելից և թէ միայն Քաղկե-
դոնի ժողովէն յետոյ և այն ժողովոյն առթիւ բաժնուեցաւ և
ինքնագլուխ եղաւ, չուզելով այդ ժողովէն հոտատեալ դաւա-
նութիւնը ընդունել, զոր ընդունեցին Յոյնք և Լատինք: Այդ են-

Թագրութեան մէջ Հայոց աթոռը դարձեալ առաքելական և սկզբնական և օրինական ինքնիշխանութիւն ունեցած չլինիր, այլ լոկ դաւանողական խնդրով ձեռք ձգած կը լինի անկասութիւնը: Այդ կարծեաց գլխաւոր պաշտպաններն են արեւելեան եկեղեցիներէն հռովմէականութեան յարող և ի նմին վարժուող հեղինակք, յորս գլխաւոր տեղին կը բռնէ մարոնիյն Աստեմանի: Սղառ կը ջանան ամէն կերպերով անարգել և նախատել Հայոց եկեղեցին, սակայն բարեբաղդաբար իրենց հոգւոյն զգացումները նշաւակելէ զատ օգուտ մը չեն քաղեր:

Կան ևս ըսողներ թէ Հայաստան բնական կերպով Կեսարիոյ Կապադոկիոյ աթոռոյն հպատակ պիտի մնայր, զօրութեամբ առաջին ձեռնադրութեան՝ զոր ստացաւ անտի Լուսաւորիչն, եթէ Կեսարիոյ աթոռոյն վրայ իշխանութեան ազդեցութիւն ունեցող աթոռ մը, որպիսի կը կարծեն Հռովմայ աթոռը, այդ կարգը չփոփոխէր, և եթէ Հռովմայ Հայրապետն Սեղբեստրոս իւր ազատ կամօք և բարձր իշխանութեամբ Հայաստանը չհանէր Կեսարիոյ հպատակութենէն և նմին ազատ պատրիարքութեան իրաւասութիւն և արտօնութիւն չշնորհէր: Այդ կարծեաց պաշտպանք են հռովմէական եկեղեցւոյ մուկալ հեղինակք, որք բոլոր եկեղեցական պատմութեան մէջ ուրիշ բան չեն տեսներ եթէ ոչ Հռովմայ պապերուն գերագոյն իշխանութիւնը, առանց հոգ տանելու որ ճշգրիտ և քննադատական պատմութիւնը հաստատէ կամ ոչ իրենց բաղձանքը: Իրենք միշտ պատրաստ ունին անվաւեր վիւժութեանց և բռնադրօսեալ մեկնութեանց հարուստ շտեմարան մը՝ ուստի իրենց կարծիքներուն համար կարծեցեալ ասպացուցութիւններ կը հանեն:

Այդ վերջին կարծեաց հեռեւորներէն ոմանք կզգան թէ չեն կարող հաստատել Կեսարիոյ կամ Անտիոքայ աթոռներուն կայսերութեան սահմանէն դուրս իշխանութիւն ունենալը, անոր համար կըսեն թէ Հայաստան էր և պիտի մնայր առանց բնական գլխոյ, եթէ Հռովմայ աթոռն այդ առթիւ իւր կարծեցեալ լիազոյն իշխանութիւնը չգործածէր և չբառնայր այդ անիշխանութիւնը և Հայաստանը առանձինն պատրիարքութիւն մը չկազմէր: Ասանցմէ ոմանք պատմական ճշտութեանց խղճիւ կը տարակուսին Ս. Լուսաւորիչին Ս. Սեղբեստրոսի ժամանակ ի Հռովմուղեւորելուն վրայ, զի չեն համաձայնիր պատմական պարագայք և

Թուականք, ուստի ճանապարհորդութիւնը և հետեւաբար տուու-
չութիւնը կուտան Սեղբեստրոսի նախորդներէն Մեղքիատէսի
կամ Եւսեբիոսի: Սակայն ասոնց կարծիքն ալ չկրնար ապացու-
ցուել, և նոյն իսկ իրենք կարող չեն լինիր պատմական մի փաստ
յառաջ բերել Լուսաւորչի ուղեորութեան, և վերջ ի վերջոյ կը
պարտաւորին հակասութեան մէջ ի յնալ ուղեորութիւնը մերժե-
լով և տուուչութիւնը ընդունելով:

Մեք ընդհակառակն կը կարծեմք թէ անհիմն և կեղակարծ են
բոլոր այդ դրութիւնները կամ ենթադրութիւնները, որք չեն
պատասխաներ պատմական ճշմարտութեանց: Իսկ Հայոց աթո-
ռոյն ինքնագլխութիւնը կը ճանաչեմք առաքելական, սկզբնական
և օրինական, ոչ յապտամբութենէ, ոչ ի հերձուածոյ և ոչ ի
շնորհմանէ ուրուք ո ոք և լինի այն, այլ ըստ կամաց Աստուծոյ,
որ է առաջին հեղինակ եկեղեցական օրինաց:

Եկեղեցւոյ մէջ գերագոյն եպիսկոպոսութիւնք սկզբնաւորեցան
նախ առաքելական յաջորդութեամբ, այլ զի ոչ ամեն առաքելոյ
յաջորդութիւնք գերագոյն աթոռներ ունեցան, յայտնի կը հե-
տեւի թէ այլ պատճառ ալ հարկ էր ունենալ, և այդ պատճառն
հիշած է քաղաքական բաժանմանց պահանջմունքը: Լամբրոնաց-
ւոյն՝ չորս գլխաւոր աթոռները աւետարաններուն գրուելէն հե-
տեւցնելը և պնդելը թէ Անտիոք առաջին պատրիարք է զի անդ
գրեց Մատթէոս, Աղէքսանդրիա երկրորդ՝ զի անդ գրեց Մարկոս,
Հռովմ երրորդ՝ զի անդ գրեց Ղուկաս և Եփեսոս չորրորդ՝ զի անդ
գրեց Յովհաննէս, ստորդ բարեպաշտական կարծիք է, մանաւանդ
որ անստոյգ է Մատթէոսի յԱնտիոք գրելը, և նոր է Եփեսոսի
չորրորդ պատրիարքութիւնը: Նմանապէս անհիմն է Հռովմեական
եկեղեցւոյ հեղինակաց սմանց պատրիարքութիւնները բոլոր Պետ-
րոսին շնորհիւ ճանչնալը, իբր այն թէ Հռովմ պատրիարքական է
զի անդ մեռաւ Պետրոս, Անտիոք պատրիարքական է զի անդ յա-
ռաջագոյն նստաւ Պետրոս, Աղէքսանդրիա պատրիարքական է
զի անդ ի Պետրոսէ առաքեցաւ Մարկոս: Այդ ալ լով քմահաճ
բաղձանաց համաձայն մեկնութիւն է: Իսկ մեր յայտնապէս և
համաձայն պատմութեան և հետեւելով պատմական ճշմարտու-
թեան կը կարծեմք թէ առաքելական յաջորդութիւնք ոմանք
բերմամբ պարագայից կեդրոնական քաղաքներու մէջ հաստա-
տուեցան և գերագոյն իշխանութիւն ունենալու առաջնորդեցին,

և այսպէս գերագոյն աթոռք կազմուեցան թէ կայսերութեան մէջ և թէ կայսերութենէ զուրս յար և նման քաղաքական կամ պետական բաժանմանց, և ոչ միայն գերագոյն իշխանութեանց աթոռք, այլ և միջակային իշխանութեանց և ստորնագոյն իշխանութեանց աթոռք բոլորն ալ քաղաքական բաժանմանց համաձայն կազմուեցան, զի նահանգապետի քողաքք միշտ մետրապօլիտական եղան և գաւառք մի մի եպիսկոպոսութիւն կազմեցին, Համաձայն այդ գրութեան Հայոց աշխարհն ալ, որ էր ազատ թագաւորութիւն արտաքոյ կայսերութեան, իր մայրաքաղաքին մէջ ի Վաղարշապատ ունեցաւ իւր պատրիարքական աթոռք, իսկ յարակից երկիրներու մէջ, զոր օրինակ ի Վիրս և յԱղուանս, ունեցաւ փոքր կաթողիկոսներ, համապատիւ Ատոխնաց պրիմասներուն կամ Յունաց եպսարքոսներուն, իւրաքանչիւր նահանգի մէջ ունեցաւ մետրապօլիտ արքեպիսկոպոսներ, և իւրաքանչիւր գաւառի մէջ ալ եպիսկոպոսներ:

Իսկ ինքնագլխութեան կազմանէ կը պնդեմք թէ ի սկզբանէ և միշտ եղև այսպէս, թէ երբէք ուրիշ գերագոյն իշխանութեան ենթարկեալ չեղաւ, և թէ երբէք օտար մեծ աթոռ մը Հայաստանի վրայ գերագոյն իշխանութիւն չգործածեց, և թէ հակառակ կարծիքներ զորս վերը յիշեցինք չունին ձեռուրնին և ոչ մի հաւանութիւն հրաւիրող փաստ: Զայդ ամենայն պիտի հաստատեմք մանրակրկիտ խուզողութեամբ եկեղեցական յիշատակաց և հնաւանդ վկայութեանց:

Ք.

ՍԱՀՄԱՆԷ ԱՔՈՒՈՅ.

Անոնք որ, ինչպէս յիշեցինք, կը պնդեն թէ Հայոց Աթոռը որ և է ուրիշ Աթոռոյ մը ենթարկեալ էր, պէտք է որ իրենց խօսքը հաստատող պատմական փաստեր յառաջ բերեն, թէ ոչ, մեք իրաւունք կ'ունենամք միշտ մերժել իրենց կարծիքը, և նկատել զայն իբր մի քմահաճ գիւտ և ոչ երբէք իբր մէկ պատմական ճշմարտութիւն: Այդ պարզ կերպով կը վարուիմք մեք այն ամեն կարծիքներու հետ, որք Հայոց Աթոռոյն կը վերաբերին և նորա հայ-

րապետական իրաւանց ծագման վրայ ձախող գրութիւն մը կը յայտնեն: Մեք մեր համազումէն չեմք շեղիր եթէ ոչ յայտնի և վաւերական ասպնդումանց գիմաց: Զեմք ուզէր Հայոց Հայրապետական իրաւանց ոտիներուն ներհակընդդէմ կարծիքները իրարու բաղխեցնելու ոճը գործածել: Վասն զի մարթ էր խորհիլ թէ անոնք զիրար ջրելալ և իւրաքանչիւրն ալ զինքն յաղթական սեպելով, մեզի իրաւունք կռտան եղբակացնելու թէ հակառակող կարծիքներուն ջնջուելէն յետոյ, Հայոց Հայրապետութեան սկըզբնական անկախութեան գրութիւնը վիճաբանութեանց ասպարէզին տէր կը մնայ:

Եկեղեցւոյ Հայրապետական վիճակաց Նիկիոյ ժողովէն առաջ ունեցած աշխարհագրական բաժանումը եկեղեցական հնագոյն պատմութեան ծանրագոյն խնդիրներէն մին է: Աղէքսանդրիոյ և Հռովմայ և Անտիոքայ պատրիարքութեանց կամ հայրապետութեանց նախնական գոյութիւնը և շրջակայ գոտաւայ վրայ գերագոյն իշխանութիւն վայելելը պատմական ճշմարտութիւն մի է: Նմանապէս ստույգ է թէ երեք ուրիշ բարձրատիճան գլուխք եկեղեցւոյ կը նստէին ի Կեսարիա Կապադովիոյ, յՆիքեոս Ասիոյ և ի Հերակլիա Թրակիոյ և մերձակայ մետրապօլիտութեանց վրայ իշխանութիւն կը վարէին: Այդ վերջին երեք ինքնագլուխք էին թէ և Անտիոքայ պատրիարքութեան ենթարկեալք. այս կէտին վրայ կարծիքներ կը տարբերին: Մեք թէպէտ պէտք չունիմք այդ վիճաբանութեան հետեւի, վասն զի մեր նպատակին համար երկրորդական խնդիր մի է, սակայն գիտեմք թէ շատ նշանաւոր հեղինակներ երկու վերջին աթոռոց ինքնագլուխք լինելը կը պաշտպանեն, և Հռովմէական կայսերութեան քաղաքական դասակարգութեան ոճն ալ կառաջնորդէ մեզ. այդ կարծեաց: Ագրիանոս կայսեր օրէն Ալեքսանդրիա և Անտիոք և Կեսարիա և Նիքեոս և Հերակլիա հինգ վերակացութեանց մայրաքաղաքներն էին, որք էին վերակացութիւնք Եգիպտոսի, Սրենելից, Պոնտոսի, Ասիոյ և Թրակիոյ, և ինչպէս քաղաքական տաճամբ այդ հինգ վերակացութիւնք իրարմէ կախում չունէին, նոյնպէս էր և եկեղեցական տաճամբ: Նիկիոյ Ս. Ժողովն կը խօսի ոչ միայն Աղէքսանդրիոյ և Հռովմայ և Անտիոքայ աթոռոց վրայ, այլ կը խօսի նաև այլ և «գոտաւայ վրայ, յորս կային եկեղեցական գլուխք՝ մետրապօլիտայ վրայ իշխողք և յիշատակեալ երեք աթոռոց հաւասար իրա-

Լուսնը վայելողք: Ահա Ս. Ժողովոյն խօսքերն. «Նախնեաց սով-
 «րութիւնք պահեսցին որպէս ենն յԵգիպտոս, ի Լիբիա, և ի Պեն-
 «տապոլիս, զի Աղէքսանդրիոյ եպիսկոպոսն ունիցի զիշխանութիւն
 «ի վերայ սոցա ամենեցոն, վասն զի և Հռովմայեցւոց եպիսկո-
 «պոսին այս սովորութիւն է. նոյնպէս և յԱնտիոք և յայլ ևս
 «գաւառս պահեսցին իշխանութիւնք և պատիւք և մեծութիւնք
 «իւրաքանչիւր եկեղեցեաց:» (Ս. Ժողով Նիկիոյ, կանոն 2. ըստ
 Յունական բնագրին: Acta. II, 35): Որովհետեւ Նիկիոյ Ժողովոյն
 խօսքերը կը պահանջեն որ Աղէքսանդրիայէ և Հռովմէ և Անտիո-
 «քէ զատ այլ և» ինքնագլուխ աթոռներ լինին. ծիծաղելի կը լի-
 նէր այդպիսի ինքնագլուխ աթոռներ որոնել այլուր, քանի որ
 պատմութիւնը ցոյց կուտայ մեզ Կեսարիոյ և Նիեսոսի և Հերակ-
 լիոյ աթոռները. ըստ այսմ յիշեալ երից աթոռոց ինքնագլուխու-
 թեան պաշտպանները Նիկիոյ Ժողովոյն հեղինակութեամբ կը
 պաշտպանեն իրենց կարծիքը: Նկատելու է ևս որ Նիկիոյ կանոնը
 կը հիմնուի նախկին սովորութեան վրայ, և անտի կը հետեւի թէ
 Ժողովը չէ որ առաջին անգամ այդ ինքնագլուխութիւնը կը սահ-
 մանէ: Այդ հիմանց վրայ յիշով մեք ալ կը հաւատամք թէ Կե-
 սարիոյ և Նիեսոսի և Հերակլիոյ աթոռոց անկախութիւնը յա-
 ռաջագոյն է քան զԺողովն Նիկիոյ: Իսկ մեր նպատակին գալով
 կեդրակադնեմք և իբր պատմական ստուգութիւն կը ճանաչեմք,
 թէ Հայաստանի լուսաւորութեան ժամանակին ի 302, որ է ըսել
 Նիկիոյ Ժողովոյ գումարումէն 23 տարի յառաջ, Կեսարիոյ աթո-
 ռը ինքնագլուխ էր և Անտիոքայ աթոռէն բնաւ կախում չունէր:
 Զեմք ուզեր լուութեամբ անցնել թէ Կոստանդնուպոլսոյ Ս. Ժո-
 ղովն ալ Նիկիոյ կանոնը մեկնաբանելով յայտնապէս կը յիշատա-
 կէ հինգ ինքնագլուխ աթոռները, ու կըսէ. «Ըստ կանոնաց՝ Ա-
 «ղէքսանդրացւոց եպիսկոպոսն որ յԵգիպտոս եկեղեցիքն են տը-
 «նօրինեսցէ, իսկ որ յԱրևելս եպիսկոպոսքն են զԱրևելս կար-
 «գաւորեցեն պահելով զիշխանութիւնս և զաւագութիւնս» որք
 «անկանին եկեղեցւոյն Անտիոքացւոց ըստ կանոնաց Նիկիական
 «Ժողովոյն, և որք յԱսիա են եպիսկոպոսունք որ ինչ յԱսիա
 «միայն կարգաւորութիւն է տնօրինեսցեն, և եպիսկոպոսունք
 «Թրակիոյ զԹրակիա միայն կարգաւորեցեն, և Պոնտոսին զՊոն-
 «տոս:» (Ս. Ժողով. Կ. Պօլսոյ, կանոն Բ. Acta. II. 1125):
 Ասալ ուրեմն հին սովորութիւնն և Նիկիոյ կանոնը և Կոս-

տանդնուպօլսոյ Ժողովոյն բացատրութիւնն կը հաստատեն Կեսարիոյ աթոռոյն, ինչպէս նաեւ Յփեսոսի եւ Հերակլիոյ աթոռներուն անկախութիւնը:

Սոյն այս փաստերը կը ցուցնեն թէ Ալեէքսանտրը որով կը կոչուի Անտիոքայ պատրիարքութեան սահմանը, պէտք չէ իմանալ իւր ընդարձակագոյն իմաստով, այսինքն այն իմաստով որով կը պարունակէ արեւելեան Եւրոպան եւ Ասիան եւ Արիօկոյ մի մասը, այլ թէ այդ Ալեէքսանտրը ունի ուրիշ անձկագոյն մի իմաստ, որով կը նշանակէ միայն այն քաղաքական վերակացութեան սահմանը, որոյ կեդրոնատեղին էր Անտիոք, զոր օրինակ եւ Ապաւնունը իբր անուն վերակացութեան որոյ կեդրոնատեղին էր Յփեսոս, չնշանակեր երբէք բովանդակ Ասիան, այլ փոքր Ասիոյ մի մասն միայն: Ալեէքսանտրն այդ անձկագոյն իմաստը կապացուցանէ նախ Յգիստոսի աթոռոյն անկախութիւնը, վասն զի Յգիստոս ալ կը պարունակի այդ անունն ամենաընդարձակ իմաստին մէջ: Նոյնը կապացուցանէ եւս Կեսարիոյ եւ Յփեսոսի եւ Հերակլիոյ աթոռոց կամ յիճակաց անկախութիւնը, որք թէպէտ արտաքին Արեւելից վերակացութեան, սակայն կը պարունակեն Արեւելք կոչուած աշխարհի կողմին մէջ: Նշանակութեանց ճշգրտիլը կը ցուցնէ թէ որպիսի մեծ սխալանաց մէջ ինկած կը սեպուին այն հեղինակք որք Պապիւս + ալեէքսանտրն անունակցութեան այնպիսի ընդարձակ իմաստ մը տուին, որ Անտիոքայ եպիսկոպոսին իշխանութիւնը տարածեցին մինչեւ Հնդկաստան, եւ կրնային եւս տարածել մինչեւ Սինէատտան եւ Ճապոնաստան: Անտիոքայ Հայրապետութեան այդպիսի ընդարձակ սահման ունենալը բնաւ պատմութեան մէջ հիմ կամ փաստ չունի, որովհետեւ չեմք գտներ եւ ոչ մի գէպք յորում Անտիոքայ Աթոռն այդ հեռաւոր աշխարհաց մէջ իշխանութիւն գործածած լինի: Քանի մի եպիսկոպոս ձեռնագրած լինելու յիշատակութիւնն ալ կա պացուցանէ միայն նոյն եկեղեցեաց միջն տեղի ունեցած հոգեւորական հաղորդակցութիւնը, սակայն չապացուցաներ թէ այն աշխարհներ Անտիոքայ աթոռոյն անմիջական եւ հայրապետական իշխանութեան ենթակեալ լինին: Զեւեհարութեան տալ կամ առնուլը եկեղեցական յարաբերութեանց մէջ բնաւ կախում եւ հպատակութիւն ունենալու իմաստ չունի: Մեծ աթոռոց նորընտիր եպիսկոպոսունք սուր սաւորեալ լինելով ուրիշ եպիսկոպոսէ մը ձեռնադրութիւն

առնուլ, առանց վասն այսր պարտաւոր լինելու ձեռնադրող եպիսկոպոսէ կախում մը դաւանել, սովորութիւն ունեցան այդ պատիւը շնորհել որոշեալ մի աթոռոյն: Հռովմայ պատրիարքներն ձեռնագրութիւն կառնուին Ոստիոյ եպիսկոպոսէն, Անտիոքայ պատրիարքներն ձեռնադրութիւն կառնուին Ապամիոյ եպիսկոպոսէն, և Կոստանդնուպօլսոյ պատրիարքունք ալ կը ձեռնադրուէին Հերակլիոյ Արքեպիսկոպոսէն: Ուրիշ աթոռներ ալ ի սովակել հարկին պարտաւորեցան զիմել մերձաւոր աթոռոց, և այս տեսակէն է ևս Հայոց Առաւմուտքին Աեսարիոյ աթոռոյն զիմելը, ինչպէս իւր կարգին պիտի բացատրեմք:

Յարգ ըսածներնէս կարող եմք եզրակացնել թէ Հռովմէական կայսերութեան երկիրը ըստ նախնեաց սովորութեան բաժնուած էր վեց մեծ աթոռոց, յորոց հինգն, այսինքն Անտիոք և Աղէքսանդրիա և Աեսարիա և Եփեսոս և Հերակլիա էին յարեւելս, իսկ մին միայն այսինքն Հռովմ էր յարեւմուտս. կեզրակացեմք ևս թէ Արեւելք անուն իբր սահման Անտիոքայ աթոռոյն կը ցուցնէ միայն Արեւելից վերսկաշութիւնը, որ ունէր տասն ու հինգ նահանգներ, որք հաստատուն կերպով կը յիշատակուին ամեն հայրապետական սահմանաց ցուցակներուն մէջ (որք կը կոչուին «Կաթիլք պատրիարքական»-ըւանց.) և կը յիշատակուին միշտ իբր ենթարկեալք իշխանութեան աթոռոյն Անտիոքայ:

Այն պատճառները որք նախնեաց սովորութեամբ Հռովմէական կայսերութեան սահմանները վեց մեծ ինքնագլուխ աթոռներու բաշխեցին, զօրեցին ևս Հռովմէական կայսերութենէ դուրս գլուխուող քրիստոնեայ աշխարհներու համար ալ, և այլ ևս ինքնագլուխ մեծ աթոռներու բաշխեցին զայնս: Ասոնցմէ մին է Հայոց Հայրապետութեան աթոռը և կը տարածուի այն երկիրներու վրայ, որք Եփրատի գիծէն ներս կը մնան և որք կը կազմէին երբեմն Հայոց թագաւորութիւնը: Նրկորորդն է աթոռն Սելեւկիոյ, որ Պարսից կամ Պարթեւաց կամ Քաղբէացոց կամ Տիգրանի աթոռ ալ կը կոչուի, և կը տարածուի Եփրատէն և Տիգրիսէն շրջապատեալ հարաւային գաւառաց վրայ որք ազատ էին Հռովմէական կայսերութեան իշխանութենէն: Հեղինակք ոմանք կը կարծեն թէ յառաջնումն Սելեւկիոյ և Պարսից աթոռներն որոշ էին և ի վերջոյ միաւորեցան. բայց քանի որ այդ կարծեաց տարբերութիւնը երբէք մեր պաշտպանած գրութեան չտոնաներ, մեք

զանց կրնեմք այդ խնդիրը հետազօտել: Այդ աթոռն է որ այժմ Բաքեյնի կամ Քաղկեդոնոց պատրիարքութիւն կը կոչուի, և այդ պատրիարքական աթոռը ընդունուած է ոչ միայն արևելեան եկեղեցիներէն, այլ և Հռովմէական աթոռէն: Այդ կարգէն է ևս եթովպիոյ աթոռը, որ կը պարունակէ արևելեան Արիւիկոյ Հռովմէական կայսերութեան սահմաններէն դուրս եղած երկիրները: Այդ աթոռն ալ ոչ միայն արևելեան եկեղեցիներէն ճանչցուած է, այլ և Նեզինէոս Գ. Հռովմայ պապին ժամանակ Հռովմայ աթոռն ալ եթովպիոյ աթոռոյն հետ իբր եկեղեցի պարբերական հետ միութեան բանակցութիւններ ունեցաւ: (Գործք ժողովոյն Փլորենտիոյ, Մասն Գ. յօդ. 11 և 14 Acta, XVIII. 1230 և 1235):

Քրիստոնեայ աշխարհաց հայրապետութիւնները այդպէս բաժնելէն յետոյ, կարող եմք իտրհրդածել որ եթէ Հայոց աթոռը ըստ ինքեան և իսկզբանէ և ծագմամբ ինքնագլուխ և անկախ չլինէր, պէտք էր որ Կեսարիոյ արքեպիսկոպոսութեան կամ եքսարքոսութեան ենթարկեալ լինէր, վասն զի միայն այդ աթոռոյն հետ յարաբերութիւններ ունեցած է: Իսկ եթէ մեր մերժած կարծեաց համաձայն, ուզէր որ պաշտպանել թէ Կեսարիոյ եքսարքոսութիւնն ենթարկեալ էր Անտիոքայ պատրիարքութեան, այն ատեն Հայոց աթոռը անուղղակի և միջնորդական կերպով ենթարկեալ կը լինէր նաև Անտիոքայ աթոռոյն: Անտիոքայ աթոռոյն ենթարկեալ պէտք էր լինէր ևս, եթէ ըստ այլոց ոմանց Հայաստան պարզապէս Արևելից վերախոյսութեան կամ արևելից պատրիարքութեան մի նահանգը լինէր: Եւ որովհետև Կեսարիոյ և Նիքսոսի և Հերակլիոյ երեք եքսարքութիւնները Քաղկեդոնի ժողովոյն մէջ միաւորուելով Կոստանդնուպօլսոյ պատրիարքութեան սահման տրուեցան, այդ կերպով ալ Հայոց աթոռը Կոստանդնուպօլսոյ պատրիարքութեան ներքեւ անցած պէտք էր լինէր: Այդ Հայոց աթոռոյն ըստ ինքեան և իսկզբանէ և ծագմամբ անկախութիւնը և ինքնագլխութիւնը ուրացողներ պէտք է որ բացայայտ և առաջուցեալ կերպով հաստատեն Հայոց աթոռոյն Կեսարիոյ կամ Անտիոքայ կամ Կոստանդնուպօլսոյ աթոռներէ ունեցած կախումը և անոնց ունեցած հպատակութիւնը, առանց որոց անհիմն կը լինի իրեն զրոյթիւնը, ինչպէս որ մեր պիտի հաստատեմք:

(Շարունակելէ)

ՄԱՂԱՔԻԱ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՀՆՆՈՒՍՈՒՆԵՆ ՏԵՂԱԳԻՐՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՂԻՆՏԵՑ

(Շարունակում, Արարի թ. Ժ.)

ՅՕԴՈՒՆԻ Գ.

ՎԱՆԻ ՀԱՂԱՏԱՅ ԱՒԱԳ ՍՈՒՐԲ ՆՇԱՆԻ

ԿԱՄ

ԿԱԹՈՒՂԻԿԵ ԵԿԵՂԵՑԻ

Այս փառահեղ և հրաշալի մենաստան գրեթե է մի ի հոյակապ շինուածոց մեծին Հայաստանի, որ ընդդէմ կացեալ հարիւրաւոր ամօք տհաճին շփոթութեանց և տարեալ բաղմոստեսակ փոփոխութեանց ժամանակին մինչև ցայսօր կայ ի շինութեան, և բարձրաբարձաւ քարոզէ զքաջ ճարտարապետութիւն մերազանց և զջրմեռանդն սէր նոցա առ քրիստոնէական սուրբ հաւատս, որք յանուն Ամենաբարձրելոյն Աստուծոյ կառուցեալ են զայս գեղեցկաշէն մենաստան:

Ի մէջ ընդարձակ բարձրահայեաց հովտին՝ յարեւելեան կողմն կառուցեալ կայ վանքն Հաղբատայ Սուրբ Նշանի. Կաթողիկէ կոչեցեալ եկեղեցին է ի միջակիտի անդ ընդարձակ և հոյակապ համակ ի վիմատաշ քարանց: Արտաքին երևոյթ շինուածոյ վանացս է սքանչելի ճարտարապետութեամբ յազնիւ որձատաշ քարանց գմբէթազարդ երկնանման հրաշալի կաթողիկէիւ. մինչև ամենայն տեսանողք կրթին ի զարմանս. տեսեալ զսքանչելի մեծագործութիւնս նախնեաց մերոց ի դարս ժամանակաց, յորում տակաւին ճարտարապետութիւնն չէր անկեալ ընդ նուրբ կանոնօք արուեստի: Երկոքին կամարակապ սիւնազարդ զրուռք սորա ի հիւսիս և յարեւմուտս՝ են շինուածք գեղեցկայարմար. մինն քան զվիւսն գերազանց ընդարձակութեամբ և փառաւորութեամբ: Ի մօտենելն ընդ ճարտարաշէն դուռն արեւմտից ի ներքս, յեկեղեցին՝ երեւի ներքին շինուած եկեղեցոյն հրաշալի, կառուցեալ առանց սեանց վաթսուն և վեց կանգնաչափ բարձրութեամբ. երկայնութիւն որոյ է քսան կանգուն. *) նոյնպէս և լայնութիւնն:

(*) Կանգուն ասելով՝ իմա արշին Ռուսաց:

քարձրութիւն աւագ բեմին է երկու կանգնաչափ. ունելով երկուստեք կամար ի ձև ծիածանի, շուրջ զորով ի վեր, ի ներքնածածկս աւագ սեղանոյն գեղեցիկ իմն նկարեալ է հսկայաձև պատկեր Ամենակարողին Աստուծոյ, ունելով ի միում ձեռին զերկրագունդ. իսկ ի միւսումն զխաչաձև գայիսոն վարչութեան նորայնալէս ուղղակի յօրինեալ՝ մինչ Տէրն տերանց ի վերուստ ի վայր քաղցր ակամբ ակնարկէ ի նուէրս պատարագին անմահ Գառին Աստուծոյ, որ ի վերայ սեղանոյ. կարկառելով զհղօր աջ իւր. Խստորոտս այս գեղեցկանկար պատկերի մակագրեալ է Հայերէն խոշոր տառիւք այսպէս. Արարիչ երկնի և երկրի . . . ընկալ . . . ի հաճոյս . . . ի վերայ աւագ սեղանոյն յարեւելս հանդէպ աչաց պատարագիչ քահանայի բաղմեցուցեալ կայ հսկայաձև պատկեր սրբոյ Երրորդութեան Հօր և Որդւոյ և Հոգւոյն սրբոյ, թուուցեալ վերուստ ի վայր:

Հոյակապ շինուած եկեղեցւոյն կառուցեալ է ի վերայ չորից ճարտարաշէն աղեղնաձև կամարաց, ունելով ի չորից կողմանց դմի մի շրջանակաւոր լուսամուտս, ի հարաւակողմն բացեալ են ի նորումն լուսամուտ ի չափ կառարեւահասակ մարդոյ: Պահարանն սրբազան զգեստուց և անօթից եկեղեցւոյն զետեղեալ է յորմն հարաւոյ ի ներքուստ տարածեալ ցստորոտս կաթուղիկէին: Եկեղեցին ունի ի միջի իւրում զեօթն խորանս պատարագի, յորոց չորքն են յաջ և յահեակ առ մտից. դրան եկեղեցւոյն, երկուքն ի հիւսիս՝ կրկին խորանօք՝ ուղղեցելովք յարեւելս և երկուքն ի հարաւ նմին նման: Ի վերայ կրկնակի երկուց խորանացս՝ ասեն կառուցեալ կայր ի հիւսումն փայտաշէն վերնատուն: Բաց ի վերոյիշեալ չորից խորանացն յաջ և յահեակ մեծի սեղանոյն են երկու փոքրիկ խորանք կամ զգեստատունք, յորս նոյնպէս են մի մի սեղանք պատարագի, ի հարաւային խորանի՝ որոյ դուռն ելանէ ի բեմն աւագ սեղանոյն, պահպանի լաստուածընկալ Սուրբ Նշանն հրաշագործ:

Ուրախ սրտիւ հայեցայ ի ճակատ արեւելեան որմոյն Կաթուղիկէ մեծի տաճարին արտաքուստ քանդակեալ ի վերայ միակողմոր խորափոր քարի, ի պատկերս սիրելի Թագաւորաց մերոց Սմբատայ և Գուրգենայ՝ որդւոցն Աշոտոյ Ողորմածի ի ձև կառարեւահասակ մարդոյ՝ Թագաւորական ճսխ զգեստովք. ի գլուխ Սմբատայ արքայի եղեալ է սրածայր Թագ չորեքփեղկեան եզերքն զար-

դարեալ ակամբք պատուականօք. իսկ գլուխ Գուրգենայ պատա-
տեալ է ապարօշ ազնիւ (շալ) պատուեալ Տիգրանեան շքանշան
վարսակալաւ: Զգեստ թագաւորացս է լայնաձև երկայն վերարկու,
տարածեալ ի թիկանց մինչև ցկոճեղս իւրեանց ըստ արեւելեան
տորազուց: Թագաւորքն պերճուցեալք զինուորական զգեստիւք,
արքայական ականակապ թագիւք, փառաւոր ալեօք մնրուաց, դէմ
առ դէմ կացեալ հանգէպ միմեանց ունին ի ձեռս իւրեանց զձե-
ւ զգալափար շինուածոց մեծի տաճարին ի նշան նուիրանաց Ա-
մենակարսզին Աստուծոյ: Վասն էր այս քանդակագործ նկարք
պատկերաց: Հին սովորութիւն էր Հայաստանեայց, ի վերայ երեւե-
լի շինուածոց կառուցանել զարձան յաւերժական յիշատակի ա-
կանաւոր անձանց ի նշան մեծագործութեանց նոցա: Յարգ ևս
հայեցողն ի քանդակագործութիւնս սոյն պատկերաց պատկառանս
կրէ ի վեհ հայկական ծանր հայեցուածոց թագաւորաց: Թէպէտ
ի ոտորոտս այսր բարձրաքանդակ ճարտարագործ պատկերացս ե-
րեւի մակագրութիւն ինչ, բայց անվերժանելի, ըստ որում եղեալ
է փակագիր ծածկագրութիւն, զոր ընթեռնուլ յիրաւի շատ ջա-
նացի, սակայն չեղև հնար, որովհետև ըստ մեծի մասին եղծեալ
և մոշեալ էր:

Թագաւորութիւն Հայոց թէպէտ էր միապետական կառավա-
րութիւն հաստատուն և արդարադատ, բայց բաժանեալ կայր ի
բազմիշխանութիւնս առանց որոշեալ ունելոյ զսահմանս նա-
հանգայ. կառավարիչք որոց — նախարարք ցանկալով ունիլ
զանկախութիւն, օգնութիւնս ինդրեալ յայլ և այլ գուռա-
ճան տէրութեանց բազմիցս յարուցանէին զմեծ խռովութիւնս
ի Հայաստան: Բազրատունի աշխարհաշէն թագաւորք Հայոց ցու-
ցանէն մեզ զարմանալի օրինակ հաստատելոյ զանկախ իշխանու-
թիւն Հայոց, հանապազ մղեալ զմարտ պատերազմի ընդ զօրաց
դրացի թաղաւորաց Պարսից, Յունաց, Հաքարացւոց և այլ մահ-
մետական բռնակալաց, ընդարձակելին զիշխանութիւն իւրեանց,
և եղեն վերստին պատճառ շինութեանց և բարութեանց բնակչաց
Հայաստանի: Ի վերջ Թ. զարուն թագաւորեաց Աշոտ Գ. էրէց օր-
դի Ամբաստոյ արքայի ի տեղի հօր իւրոյ և զամս հինգ մեծամեծ
քաջագործութեամբ վանեալ զթշնամիս ազատեաց զՀայաստան ի
բռնաւորաց, համոզեաց զամենայն ազատ իշխանս ջանալ չանս խա-
ղալութեան և շինութեան աշխարհին մերոյ: Ի նմին Ժամանակի

ամենայն նախարարք մեր միաբանեալ ժողովեցան յԱնի. ուր ետուն բերել զԱնանիա կաթողիկոս, որ էօծ զԱշոտ թագաւոր յամի տետուն 961: Այնուհետեւ շինեցան յԱնի արքայանիստ մայրաքաղաքին Բագրատունի արքայից Հայոց հոյակապ պալատք, արքունի և այլ մեծականոց շինուածք. իսկ ի սահման Շիրակ գաւառի հռչակաւոր վանօրայք և եկեղեցիք:

Խաղաղութիւնն է պատճառ հայրենի և անտուածահաճոյ շինուածոց: Առտի ի նմին խաղաղ ժամանակի Խոսրովանոյշ բարեպաշտուհի զշնոյն Աշոտոյ Ողորմածի ասեն պատմաբանք մեր շինեաց զհռչակաւոր մեծականոց վանս Հաղրատայ: Բաղում տարածայնութիւնս տեսանեմք ի գիրս պատմաբանից մերոց վասն շինութեան վանացս: Ասողիկ, Վարդան, Մատթէոս և Մինաս Համթեյի միաձայն բանիւք զշինութիւն սորա ընծայեն Խոսրովանոյշ թագո: հւոյ, դնելով Մինասայ Համթեցոյ թուղթ 33. Նաեւ լղթուական շինութեան յասելն « թագուհի սորա (Աշոտոյ) շինեաց զՀաղբատ և զՍանահին զհռչակաւոր վանօրայս. ի թվին ԳՃԺ. (յամին 961). իսկ ընդարձակօղն Սամուէի յայլում թուականի յայլ և այլ ամս դնէ զշինութիւն երկոցունց վանօրէիցս յասելն իւր. « ի ՆԺԶ. թվին Հայոց (967) շինեցաւ Հաղբատ, և Սանահին տասն ամօք յառաջ քան զՀաղբատ ի Խոսրովանոյշ թագուհւոյն: Կիրակոս Պատմագիր այլ ազգ գրէ զհիմնարկութենէ սորա իբր ժԱ. դարուն: « Եբրեւ ետես Կիւրիկէ արքայ Բագրատունեաց՝ որդի Դաւթի որդւոյ Դերենկան, որ հիմնարկեաց զհռչակաւոր ուխտըն Հաղբատայ. . . : Շփութեալ երեւի բան Կիրակոսի զի ժԱ. դարուն վանքն Հաղբատայ պանծայր շքեղութեամբ բարեկարգութեամբք և փառօք. տպա զիաճրդ մարթէ զհիմնարկութիւն նորս ընծայել Կիւրիկէի Բագրատունւոյ արքային Աղուանից. այլ մարթէ ասել, թէ ի Հաղբատ են դանաղան մատուռնք, յորոց զմին թերեւս շինեաց այս Կիւրիկէ. վասն որոյ Կիրակոս համարի զայն շինութիւն կամ հիմնարկութիւն վանիցն:

Այլ ըստ արգարտկորով վերոյիշեալ պատմաբանից մերոց կարեմք հաւատուեալ ասել, թէ Խոսրովանոյշ թագուհի կին Աշոտոյ Ողորմածի ատուածային յուսով վառեալ ի սէր բարեպաշտութեան հիմնարկեալ ընդարձակ և հաստակաւոց շինուածով կանգնեաց միմիայն զսոյն կաթողիկէ եկեղեցի ի թուին Հայոց ՆԺԶ. յամին 967. որպէս և Վարդան զշինութիւն Հաղբատայ՝ համարե-

լով ընդհանուր նորոգութիւն կամ վերափոխ հիմնարկութիւն ի խորապանայ թագուհւոյ, պատմէ նախ՝ զշինութիւն կրօնաւորաց փախուցելոց ի Հռոմաց իսկիզբն Ժ. դարուն յառաջ Աբաղայ արքային իբր ի 934-ն, որք շինեցին վսեմ ի Սանահին և տայա զշինութիւն Հաղբատայ իմա կաթուղիկէ եկեղեցւոյն ի ՆժԶ. (967) ձեռամբ խորապանայ թագուհւոյն: Իսկ միւս մեծ և փոքր եկեղեցիք և զանազան մատուռնք՝ որք կան ի Հաղբատ կից կաթուղիկէ տաճարիս յայլում թուականի յայլ և այլ ամս յայլոց բարեպաշտ անձանց են կառուցեալք: զորոց ի տեղւոյ իւրեանց կարգաւ գրեցուք:

Գիտել արժան է և զայս, զի զշինութենէ տաճարիս այլ ազգ գրի ի վերայ հիւսիսային որմոյ ի վեր քան զլուսամուտն ի միում արձանի թէ « ի թուին Հայոց ՆԽ. (991) ես Սիմէօն Հայր և Տիրանուն երէց շինեցաք զեկեղեցիս վրկութեան Սմբատայ և Գուրգենայ »: սակայն յայտնի է ամենեցուն թէ ըստ վկայութեան պատմաբանից մերոց զայս մենաստան հիմնարկեալ շինեաց խորապանայ թագուհի Հայոց վսեմ վրկութեան և արեւշատութեան որդւոց իւրոց Սմբատայ և Գուրգենայ և զպատկերս նոցա փորագրեալ շքեղ քանդակագործութեամբ ի միակտուր քարի կացոյց ի ճակատ արեւելեան որմոյն, բայց նոքա գրեն՝ թէ շինեցաք ուստի մարթէ կարծել, թէ նոքա ոչ էին իսկապէս շինողք, այլ վերակացաք կարգեալք ի թագուհւոյն ի վերայ շինութեան մենաստանիս, որք և յետ վախճանի թագուհւոյն առատաձեռնութեամբ Սմբատայ և Գուրգենայ արքայից մերոց ընդարարին առարտեցին 991 թ. զշինութիւն տաճարիս:

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ:

Ի մէջ մեծի տաճարիս առ դրամբն հիւսիսոյ ի վերայ աջակողմեան որմոյն յարեւելս գրեալ է այսպէս: « ի թուին ՆԶ. (1021) ես Սպիղարիք *) որդի Գրիգորոյ ետու զԱրծուեբոյնն ի Հաղբատ. գանձագին արարեալ վսեմ Յովանիսի արեւշատութեան և ինձ մի զայս թագութեան, և պարտական են յամենայն տարի երկու քառասունք առնել ինձ: Արդեթէ որ զիմ ուխտս խախտեալ ջանայ, նզուեալ լիցի յամենակալ բերանէն Աստուծոյ և մի տեսցէ փառնաց զՈրդին Աստուծոյ »:

(*) Այս Սպիղարիք է եղբայր Վահրամայ Պաշաւունեայ:

Ի ներքոյ սորա:

« Ի հոտ անուշութեան եղբաւրս Կրիգրայ հինգ պատարագ յա մենայն տարի անխափան մատուցանել յաւուրս սրբոյն Գէորգայ և որ խափանէ մեր մեղացն տէր է » :

Յահեակ կողմն մեծի եկեղեցւոյն:

« Ի թուին Հայոց ՈՂԴ. (1245) շնորհիւն Աստուծոյ ու Դաւթի և Կիւրիկէի՝ ես հայր Յովհաննէս եա(ու) զՋոջկանն սուրբ Նշանիս վասն արեւշատութեան թագաւորաց սոցա և մեղացս թողութեան գրեցին (ինձ) ժամ՝ զԾաղկազարդին. որչափ մեք կենդանի եմք մեր ծնողացն առնեն և յետ վախճանի իմ՝ ինձ: Հայր Յովհաննէս և եղբարքս գրեցաք Վահրամայ ժամ՝ անխափան մինչ ի դադուստն Աստուծոյ. եթէ ոք այս գրոյ հակառակ կայ կամ պակասել ջանայ և որ զայս գիրս խափանէ, նդուեալ է *) » :

ԱՐԵՒԱՅԻՆ ԺԱՄԱՅՈՅՑ.

Վասն գիտելոյ միաբան իրօնաւոր եղբարց զժամս աւուրց առ ի կատարել զպաշտօնեղութիւնս՝ փորագրեալ կայ Հայերէն Մեսրոպեան տառիւք ներկեալ կարմիր դեղով ի վերայ հարաւային մեծի տաճարին և զտնագաւտան արեգակնային ժամացոյց. որով ճշտիւ մարթ է չափել զժամս և զքառորդս աւուրց ըստ ընթացից արեգական: Զև արեւային ժամացոյցիս է կիսաբոլոր աղեղնաձև գիծ. փորագրեալ ի վերայ արձանի՝ կայուցելոյ հանդէպ արեգական, բաժանեալ իւրաքանչիւր 12 ժամս առանձին գծիւք. իսկ զքառորդս կոտորակ գծիւք. ի վերուստ ժամացոյց արձանին ուղղակի ցցեալ կայ սլաք (ճիպոտ) որոյ ստուերաւ ցուցանին ժամք և քառորդք աւուրն ի ծագմանէ պայծառ արեւուն մինչև ցմուտս նորա:

Ամենահին է գիւտ այսր ժամաչափի, որ ցուցանէ զորքանութիւն ժամանակի առանց երկբայութեան և կոչի արեգակնային կամ իսկապէս ասել արեւային ժամացոյց: Գործածութիւն առաջին ա-

(*) Ի մէջ մեծի կաթուղիկէ եկեղեցւոյն գոն յօլով արձանագրութիւնք ի վերայ որմոց. բայց յապայն ծածկեալ են կրաքանդ ծեփով վասն ներկելոյ զմէջ տաճարին և նկարելոյ ի վերայ ծեփոյն զանօրինական պատկերս. այժմ ի տեղիս տեղիս կիսաչափ երեւին արձանագրութիւնքն. անհնարին է ընթանալ զայնս, մինչև ո՛չ անկցի կրաքանդ ծեփն բոլորովին:

րեւային ժամացուցի ի Հայո թուի ի ժամանակս Արշակունեան Արտաշիսի Բ. արքայի մերոյ ձեռամբ Վահուճի քրմապետաց, որք ըստ առուր պառաշաճի ժամաչափութեամբն պաշտօն տանէին պէսպէս կռոց պաշտելոց ի Հայաստան մինչև ցճագումն Քրիստոնէութեան: Որպէս գրէ Մովսէս Խորենացի գիրք Բ. Գլ. ԾԹ. «այսպիսի գիտութեանց կամ անփոյթ արարեալք, և կամ ոչ հասեալ, զտրաթուց ասեմ և զամսոց և զտարեւոց բոլորմանց. քանզի ոչ այսպիսի ինչ ճանաչիւր առ նոսա: Եւ այս ամենայն յօրինի յաւուրս Արտաշիսի»:

Ասեն թէ նախ՝ Սնաքսիմանդր հնարեաց զայս ժամաչափ ի վեցերրորդ դարուն նախ քան զԾնուդն Քրիստոսի. թէպէտ Յոյնք բազում հնարիւք ջանացին սեպհականել ինքեանց զայս արժանայիշատակ գիւտ: Սակայն առաւել հաւանական է, թէ նախ Եգիպտացիք հնարեցին զայս աստղաբաշխական հետաքննութեամբ իւրեանց: Իսրայէլացիք ևս 700 ամօք նախ քան զՔրիստոս, ծանօթ էին արեգակնային ժամացուցին Աքազու և յայտ իսկ է, թէ նորա առեալ էին յեգիպտոսէ ի գործածութիւն չափելոյ զժամն առուրց:

(Սնաքսիմանդ):

Ռուստամ Բէկ Երզնկեանց:

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

Բազմադրիւն Խճագրութեան Արարույս ամառացոյ.

Յուսալով՝ որ Արարատ լեւան հովիտների և ստորոտների նորանոր գիւտոց արտագրութեամբ, խօսքս բեկեռաձև արձանագրութեանց մասին է, (չեմ ասում՝ զանազան հանքային հարստութեանց համար, որք գեո. ժամանակի և ընկերական ձեռնարկութեանց պէտք ունին,) կարող եմ զարդարել Արարատ ամազգրիդ էջերը՝ Արարատեան թագաւորութեան երբեմն փայլած փառքը արտայայտելու ցանկութեամբ (Յրեմիա մարգարէ՝ ԾԱ. 28), ի լոյս ածելով երջանիկ նախնեաց մեզ աւանդած հնութեանց նշխարհներն—բեկեռաձև արձանագրութիւնքն Արարատեան նահանգի, որ բարեաղտաբար իրրե թարգման նոցա ժամանակի զգացմանց և սրտից լինիմ ես, տպագրութեամբ ի լո՛ւր աշխարհի հրատարակելով զայնս. Եւ այս իսկ պատճառաւ ահա գրութեանս հետ յանձնեմ խմբագրութեանդ ի հրատարակութիւն Թ. և Ժրդ. արձանագրութիւնքն Արմաւրայ, և Բրդ. արձանագրութիւնն Յօլակերտի:

Արմաւրայ Թ. արձանագիրը շրջապատուած է գօտւոյ նման՝ արձանաքարի

չորս կողմովն, ինչպէս ահա կտեսնէք գրութեանս ներքոյ և է միայն մի տող. որ գտնվել է Սուրմալուայ գաւառի Ղաղանչի Պարսիկ գիւղումն՝ Երասխի միւս ափին (աջափին), Արմաւրայ հանդէպն. և Արմաւրայ ժ. արձանագիրը բաղկացած է 13 տողից, որ նոյնպէս գրութեանս ներքեւ կտեսնէք. որն գտնուեց Արմաւրայ բլրի հարաւային ստորոտումն, իսկ Յօլակերտի Բ. արձանագիրն է 11 տող. որ գտնել էր Տաշբուռունցի Պ. Մատթէոսն Մկրտչեան՝ Բայաթ—Թօխանշալու պարսիկ գիւղի մօտ եղած Գաւութլու անուամբ հողաբլրակի ներքեւ՝ Յօլակերտի հանդէպն. և խմայնելով մեզ ընդ ձեռն Պ. Մակար Տէր Վարդանեանի (Վաղարշապատայ Տէր Վարդանի փեսայն), հրաւիրեց գնալ, օրինակելու ուստի և մեր հոգևոր եղբայր Գերապատիւ Սարգիս եպիսկոպոս Տէր Գասպարեանի հետ միասին գնալով ի Տաշբուռուն գիւղն օրինակեցինք առ դրան յիշեալ Պ. Մատթէոսի, և սալորդի վարձը տալով խնդրեցինք զայն ուզարկել յէջմիածին, Այս արձանագրութեան միւս երեսին ստեղ է յորուած, Այս արձանագրութեանց առաջին երկուսը նամակիս հետ Յուլիսի 10 ին, իսկ վերջին Յօլակերտինը Սեպտեմբերի 1 ին ուղարկեցի Պ. Քերովբէ Պատկանեանին Հայազգի Պրաֆէսսօրին թարգմանելու համար, նմանապէս և Գերապատիւ Սարգիս եպիսկոպոսից օրինակած Մաստարայի արձանագրութեան օրինակն, որից և ստացայ պատասխան ի 27 նոյն ամսոյ գրած նամական, որոյ մէջ կասէ

« 2երդ Սրբազնութիւն

« Նոր վերադարձած արտասահմանից, ուր որ վերջի ժամանակը Վիէնայ էի, այնտեղ այդ ժամանակ 7 երորդ միջազգային արևելագիտաց ժողովն էր, Խօսք եղաւ նոյնպէս մեր Հայոց բեկեռած և արձանագրութեանց վերայ և ես 2եր արդեանց մասին խօսեցայ շատերի հետ:

« Ստացայ 2եր նամակը և հետը 3 արձանագրութիւնք, (2ը Արմաւրայն և մին Յօլակերտին), Առաջինների պատճէնը ուղարկեցի Վիէնայ և Լօնդօն ի գիտութիւն այլոց, իսկ թարգմանելը դեռ անկարելի է, որովհետեւ պակասորդ է և շատ նոր նշանագրեր կան մինչև ցայժմ անյայտ, գալով Յօլակերտի նոր արձանագրութեանը, որ Մենուաս թագաւորին է, պէտքէ ասել, որ բաց ի պակասաւոր և եղծուած լինելուց՝ լուսանկարով օրինակուած չէ: Մենուաս թագաւորի հօր անունը պէտք էր լինել Իսրուինիս, իսկ այստեղ այդ անունը չի պատահում. ուրեմն կամ անշուշտ պէտքէ լուսանկարուի, կամ շատ ճիշտ օրինակուի կրկին մեծ հոգացողութեամբ:

« Մաստարայի արձանագրութիւնը մի նոր տեսակ պէտքէ լինի, եթէ որ և իցէ ճշտութիւն կայ պատճէնի մէջ, ուրեմն դուք որ հմուտ էք այդ կերպի աշխատութեանց, պէտքէ անձամբ այդ աեղիւրը լինիք և 2եր աչօք տեսածը օրինակէք (գերադասելի է լուսանկարը), և այն ժամանակ միայն կարելի է հաւատ ընծայել, ծանկալի կլինէր եթէ կարողանայիք Գերապատիւ Սարգիս եպիսկոպոսի աշխոյժը զարթեցնել այդ օրինակ աշխատանքի իրան ազատ ժամերը նսւիրել, շատ լաւ կանէիք »:

Իսկ երկրորդ նամակի հետ ի 14 Հոկտ. ուղարկել է Արմաւիրեան Թ. մի

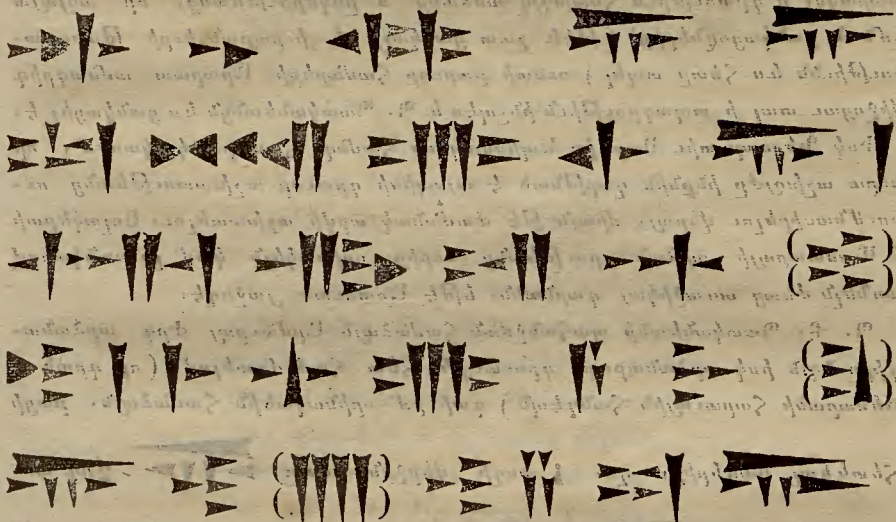
տող լուրջի գրուած արձանագրոյ թարգմանութիւնն և ժողի օրինակն մի քանի կասկածաւոր բաները նոյն իսկ արձանագրոյ ուղղագրելոյ համար որոյ նամակի պատճէնն է ըստ այսմ

« Չերդ Սրբաղնութիւն

« Ուղարկումամ Չեղ ժող Արմաւրոյ արձանագրութեան օրինակը (ձեռքս գրած) ինչքան որ կարելի էր վերականգնել (ուղղագրել իսկական գաղափարից) առանց լուսանկար պատճէնի:

Այս կերպի թէև առանց թարգմանութեան կարելի է տպել Արարատի թերթերում ի գիտութիւն ցանկացողաց, եթէ միայն իմ գծագրած օրինակը հասկանալի լինի գրաշարին:

Թող լուրջի արձանագրութիւնը գիւրին է զոր օրինակ

« Եթէ բեւեռագիրն այսպէս է, թարգմանութիւնն այս է » *).

« Խալդեայ հղօրի Արգիստիս Մենուսայ որդի շինեաց զայս »:

« Ժող արձանագիրը նոյնպէս Արգիստիսինն է, ինչպէս արդէն գրել էին իսկ վերջինը այսինքն Յօլակերտի Բրգը Իսրուինին է և շատ հետաքրքիր, թէև պակասաւոր, սպասումներ լուսանկարի օրինակին: Թէև այս կարճ արձանագրութիւններն ևս իւրեանց նշանակութիւնն ունին, բայց ցանկալի

(*) Պ. Պատկանեանի գրուածն համեմատ է իսկականին. բացի այս եւք բառերից

և և որք փակագծի մէջ են առած, որոց

առաջինը չկայ Պատկանեանի օրինակի մէջ. երկրորդը այսպէս է գրել

Պատկանեանը, իսկ երրորդը, այսպէս

կլինէր, եթէ պատահէին առաւել բազմատողները և մեծերը՝ որոց մէջ պատմական մի անցք նկատուի, և ոչ թէ որեւիցէ բարեպաշտ արարմունք կամ զոհ Աստուծոց, Նոյնպէս խնդրեմ ուշադրութիւն դարձնէք Սարգիս Եպիսկոպոսի արձանագրութեան վերայ, գուցէ ճշմարիտ տառեր լինին » :

« Ինչ գոնէ այն թերթերը Արարատի ուղարկեցէք, որ այս արձանագրութիւնք տպւին : »

Սպասելով . . . մնամ և ըն

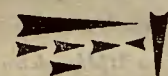
Ք. Պատկանեանց » :

Պ. Ք. Պատկանեանի գրուածից իմանալով՝ որ յիշեալ արձանագրութեանց թարգմանութիւնը գժուարութեամբ և ուշ ձեռք կրերվի, և ցանկալով այսպիսի արձանագրութեանց պատճէններն տպագրութեամբ հրատարակել ի գիտութիւն հնախոյը անձանց և ընկերութեանց, որ անյայտ շման ցանկացողներից՝ (թէև շատ ցանկալի է իւրաքանչիւրի թարգմանութիւնն ևս հետը տպել) ուստի բարեք համարեցի Արարատ ամսագրիդ միջոցաւ տալ ի տպագրութիւն ինչպէս և Պ. Պատկանեանցն ևս ցանկացել է :

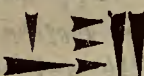
Իսկ Գերապատիւ Սարգիս Եպիսկոպոսի համար համարձակ կասեմ, որ նորա աշխոյժը ինքնին զարթնած է այսպիսի գրաւոր աշխատութեանց ուսումնասիրելու վերայ. միայն թէ ժամանակ տրվի աշխատելու Յօլակերտի և Մաստարայի արձանագրութեանց նորից օրինակելն կամ լուսանկարով առնելն մնաց առաջիկայ դարնանն, եթէ Աստուած յաջողէ :

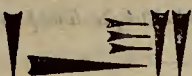
Պ. Ք. Պատկանեանի պահանջման համաձայն Արմաւրայ ժրդ արձանագիրը նոյն իսկ արձանաքարի գրուածքի հետ համեմատելով (որ դրած է Ճեմարանի հարաւային հանդէպն) գտի իմ օրինակածին համաձայն. բացի

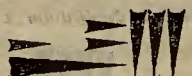
հետեւեալ բառերից, զօ. 1 տողի վերջին բառը 2րդ տո-

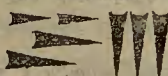
ղիառաջին բառը և 3 տողի վերջին բառը

զորս ուղղեցի. իսկ Պ. Պատկանեանի գրածի հետ քանի բառերով տար-

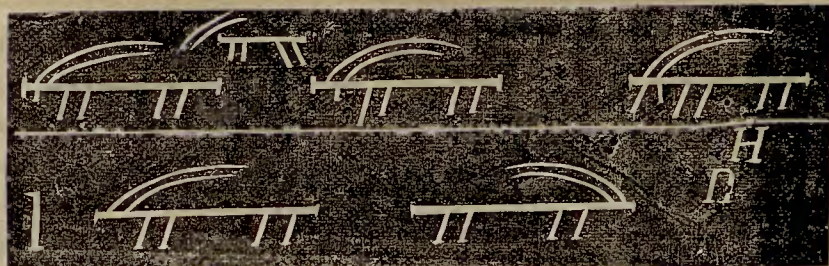
բեր. զօ. 2. 5. 6. և 9. տողերի մէջ իսկականը այսպէս է

բայց Պ. Պատկանեանը գծագրել է այսպէս 7րդ տողի

մէջ 3 բառի իսկականը այսպէս իսկ Պ. Պատկանեան-

նինը այսպէս. 9րդ տողի 4րդ բառի իսկականը այս-

պէս իսկ Պ. Պատկանեանինը այսպէս

Իսկ Մաստարայի արձանագրի առոերը կամ գծեղը այսպէս են՝ ըստ ճիշտ
գծադրութեան Աղէքսանդրապօլցի Արժ. Մեսրոպ քահանայի Գեօնջեանց:

ՄԵՍՐՈՒՆ ԵՊԻՍԿՈՓՈՍ ՍՄԲԱՏԵԱՆՑ:

Ի 1 Ն Նոյեմբերի, 1886

ԳԻՒՂԱՅՈՒ ՅՈՅԱԸ.

Թէ պայծառ արևն դէպ հարաւ իջաւ,
Ու իւր հրաժեշտը բոյսերին տուաւ,
Յուսով եմ դարձեալ՝ նորից պէտք է գայ,
Եւ մեր դաշտերին սիրով բարև տայ:

Թէ մայր երկիրը զրկուեցաւ զարդից,
Ու զրկեց մեզ էլ շատ պարգևներից,
Յուսով եմ դարձեալ, նորից կարթնանան՝
Մեր ձիւնով ծածկուած անդ ու անդաստան:

Թէ կանաչ թուփն էլ կարմիր վարդի հետ,
Թողեց մեզ չոր փուշ, ու եղաւ անհետ,
Յուսով եմ դարձեալ, մի օր կը բացուի՝
Մեր պարտէզներն էլ հոտով կը լցնի:

Թէ թռաւ սոխակ մեր այգիներից,
Եւ զրկեց մեզ իւր քաղցր երգերից,
Յուսով եմ դարձեալ վարդն ու վարդարան՝
Սոխակի երգոց արձագանք կը տան:

Թէ հողմ՝ և միրիկ եղեամն անընդհատ,
Խամրեցին բոյսեր՝ տեղաց ձիւն առաւ,
Յուսով եմ նորից կպարզուի երկին՝
Եւ նոր սիրտ կաննէ ժիր, քաջ դիւղացին:

Թէ հիւսիս քամուց սառեց գետ, առուակ,
Եւ չէ ճոռուղում սիրունն սարեակ,
Յուսով եմ նորից իւր դայլալիկով
Աւետիք կարգայ՝ քաջ ձայն տալով:

Յուսով եմ կրկին, որ գոմէշ դուրսան՝
Դուրս պէտքէ հանեմ ու դաշտը երթամ:

Ահօս կը բանամ, արտս կը հերկեմ՝
Եւ Տէր Աստուծուն՝ յիշտ փառս կերգեմ:

Գրաշար Ներսէս Տէր Աւետիքեանց:

ԱՂԳԱՅԻՆ.

ՏԱՐԵԴԱՐՁ ՕԾՄԱՆ

ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

Տ. ՄԱԿԱՐԱՅ

Ամսոյս 10 ին Վեհափառ Հայրապետի Օծման տարեգարձը կատարուեց նախընթաց կիւրակէ օրը:

Այսպէս ուրեմն Հրեշտակապետաց տօնի Շաբաթ երեկոյեանը ճաշից յետոյ, 3-րդ ժամին յատկացեալ զանգակաց երրեակ հրնչմամբ Մայր Աթոռոյս միաբանութիւնը և ձեմարանի աշակերտք խմբուեցին եկեղեցի և իւրաքանչիւրը ըստ կարգի և աստիճանի շուրջառաւ և ժամաշապկով թափօր կազմած՝ տեղի կալան Վեհարանի մեծ դրան առաջ:

Վեհափառ Հայրապետը յառաջոյ ունելով հայրապետական պիօշակիր խաչ ու գաւաղանը, որ տանուժէին երկու վարդապետք, ի՞նչ Վեհարանից և ծիրանեգոյն հովանու տակ ընդունելով շուրջառ խաչ և գաւազան՝ օրհնութեամբ սկիզբն տուեց գնացքին. տաճարի բոլոր զանգակները սկսեցին ներդաշնակ հնչել և դպիրք սկսեցին «Հրաշափառ Աստուած» շարականը: Այսպիսի հանդերձանօք Վեհափառ Հայրապետն աղգիւ օրհնելով խոնեալ ժողովրդոցը մտաւ եկեղեցի և դպիրք սկսեցին նուագել. «Ուրախ լեր սուրբ եկեղեցի» շարականը:

Վեհափառ Հայրապետը Ս. իջման սեղանի առաջ մտաւ ինչ աղօթելուց և երկրպագելուց յետոյ յաւարտ շարականին՝ սաղմոսեց «Ուրախ եղէ ես այք ասէին ցիս ի տուն Տեառն երթիցուք մեք» սաղմոսը. Առ դրան սուրբ տաճարի աղօթք արտատանելով և պահպանիչով ժողովրդեան օրհնելուց յետոյ՝ առեանում՝ յարգարած գահաւորակի առաջը կանգնած՝ յաջմէ և յահեկէ ունենալով եկեղեցւոյ ուխտը շուրջառաւորեալ՝ սկսեց երեկոյեան ժամերգութիւնը, որին լծորդուեց գիշերային պաշտամունքը մինչև «Հարց»ը:

Առաւօտը առաւօտեան մնացեալ պաշտամունքը կատարելուց և փոքր ինչ ժամանակ անցնելուց յետոյ ի ձայն յատկացեալ զանգակայ երրեակ հնչման միաբանք, ձեմարանի աշակերտք խմբուե-

յին Վեհարանի գաւիթը և իսուռն բաղնաթեան ներկայութեամբ ինտինետոյ սահմանեալ մաղթանքը կատարուեց Վեհափառ Հայրապետի ապահով անդորրութեան, Ս. Էջմիածնի յարատե, ցկատարած աշխարհի հաստատութեան և հայ ազգի սիրոյ և միաբանութեան համար: Միտքանութեան կողմից դպրներէից մինը ճառ կարդաց:

Յաւարտ, Վեհափառ Հայրապետն ազգիս պահպանիչով օրհնեց բոլոր միաբանութեանը և բոլոր ժողովրդեան աղօթելով առ Աստուած հաստատուն պահել Սուրբ Էջմիածինը և Հայոց ազգը:

Վեհափառ Հայրապետը բարեհաճելով հետզհետէ ընդունել ի ներկայութիւն իւր միաբանութեանը, ճեմարանի աշակերտներին և ժողովրդեանը՝ օրհնեց բոլորին ևս ըստ կարգի և աստիճանի: Սկսուեց Ս. Պատարագը, յաւարտ, Մայր Աթոռոյս միաբանութեան աւագագոյնք, Վաղարշապատի դիւանատանց գլխաւորները և օտար տեղերից եկած պատուաւոր հիւրերը հրաւիրուեցին ի ճաշ Վեհարանում, իսկ միաբանութիւնը և այլք՝ Վաղարշապատի առաջաւորների հետ միաբանութեան սեղանատունը:

Միաբանութեան սեղանատանը Գերապատիւ Տ. Մամբրէ Սրբապան եպիսկոպոս գեղեցիկ պերճախօսութեամբ բացատրելով աւուր խորհուրդը բարեմաղթութիւններ արեց Վեհափառ Հայրապետի կենաց և բարօրութեան համար, Մայր տաճարի յարատե հաստատութեան և օր ըստ օրէ բարգաւաճման ու պայծառութեան համար, և Հայոց ազգի ու հայ հոգեւորականութեան յասպարիզի առաքինութեան բարեկարգ ծաղկման համար:

Սեղանի բարեգարգութիւնը արտախոյլումէր, սեղանաւորների սրտերը հրճւում և հոգեզմայլ ցնծութեամբ բերկրումէին ճեմարանի աշակերտների ներդաշնակ, կանոնաւոր և սրտառուց երգասացութեամբ:

Երեկոյեան ճրագաւոյց կար. Մայր տաճարի զանգակատան կամարները ցոլացնումէին զգացմունք զարթեցնող գրուագներով՝ ի պատիւ Վեհափառ Հայրապետի, ազգի և Մայր Տաճարի, Տաճարի գաւիթը շուրջանակի լուսաւորուած էր լապտերներով ջահերով և կանթեղներով, տանիքների վերայ շարուած ճրագնէլը հաճելի նշոյլներ էին տրձակում: Վաղարշապատի և այլ տեղեաց եկաւորք դրօսնումէին ունկնդրելով ճեմարանի աշակերտների քաղցրաձայն և ներդաշնակ երգասացութեան:

Այս դրօսանքն յերջացաւ երեկոյեան Տորդ Ժամին, երբ ձեմարանի աշակերտք զանգակատան առաջ սալարկի վերայ խմբուած կատարեցին հանգստեան աղօթքը, որին Ժողովուրդը երկեւզած և մտաշիւր զգացմամբ գլխարաց հալորդ գտնուեց:

Մաղնահին կարդացուած ծառը.

ԱՍՏՈՒԱԾԱՐԵԱԼ ՀՈՎՈՒԱՊԵՏ

Ո՞ր տայր ինձ այսօր պերճաբան ոճով ճառել արժանապէս զխորհուրդ մեծի տօնիս, և յայտ յանդիման կացուցանել առաջի Աւհասիա՞ն Տէրութեանդ, զանհուն բերկրանս սրտից համայն հանգիսակցացս: Ո՞ր տայր ինձ զմիջ միջ արտայայտել զհրճուանս, որ ի Ժամուս յայտնի՞ որպէս զեփիւռ հովտաց և բլրոց՝ ներշնչէ ի սիրտս համայն Հայութեան: Զի՞նչ արդեօք այս պատահումն հրաշագարդ, յոր սեւեռեալ աչք մեր, խնդայ և խայտայ մերս բնութիւն, և ի դէմն ամենեցուն՝ փայլի բերկրալից ուրախութիւն. քանզի ըստ երգողին « Երեւեալ ես իրրե զառաւօտ » խաղաղութեան, առ որոյ ի սերկեան աւուրս՝ ո՛չ այնպէս փառաւորեալ է երկինք զարդարեալն ի պարս անհամար աստեղաց՝ որպէս՝ աշխարհն Հայաստանեայց. զի առաւել քան զարփին լուսակէզ փայլեալ յերկիրս Այրարատայ՝ առաւօտ լուսաբեր և զուարթագոյն պարգեւս տարաբաղդ որդւոցս Հայոց, թէ որոց ի բնիկ Հայրենիս են բնակեալ և թէ որոց ընդ ոլորտս անդերազ են տարագրեալք: Ընդ որս և Մայր եկեղեցեաց Հայաստանեայց, լուսասփիւռ տաճարս Աստուածակառոյց, լցեալ նոր իմն լուսով կենդանութեան՝ զուարճանայ անպատում ուրախութեամբ մեծաշուք հանդիսիս այսօրիկ. հանդիսիւ ասեմ մի ամեայ տարեգարծի, Օծման Աւհասիա՞ն Փեսային Իւրոյ Մեծի Աւետարանչիդ Բրիտոսական սիրոյ և խաղաղութեան, որ ընկալեալ զՕծումն Քահանայապետութեան՝ ամբարձար յԱթոռ Եպիսկոպոսապետական՝ զՀայրապետականն Ժառանգելով անուն:

Որոյ վասն՝ և ո՛չ նուազ շարժին ի խինդ սիրտք վարդապետելոցս յԵջմի-աճնի՝ ընդ շնորհաբեր տօնս այս մեծ, որ և ահա միարանական Ուխտս Մայր Աթոռոյս, և մատաղերամ որդիք քո՝ ուսումնատենչք սանունք Գեորգաշէն Հոգեւոր Ճեմարանիդ, և համայն հանգիսականք ակմբեալք աստ՝ հնչմունս երաժշտական նուագաց և քաղձրածայն երգս շարականաց հնչեցուցանելով առաջի Աստուածարեալ Հայրապետիդ՝ խառնին ընդ իրեարս խունկք և ծաղկունք անպատում բերկրութեան սրտից մերոց ընդ սիրտս համայն Հայութեան. իսկարբբառք շրթանցս և արձագանք երգոցս շարժեալ խմբիք որպէս ալիք ի ծով՝ ճախր առեալ վերամբառնան յԱթոռ Աստուածութեան, փառս տալով սրբոյ խաչին Աստուածորդւոյն Յիսուսի, որոյ նշան արժանապէս զրօշմի ի ճակատ Քահանայապետիդ Մեծի. որ հանգոյն հնոյ Խորայէլեան տոհմին՝ պահէ զմեզ ընդ հովանեաւ իւրոյ հզօր խնամակալութեան. և յիշելով զերկս աշխատանաց քրտնաջան վաստակոց բաղմիրախտ Հօրն մերոյ սրբոյն Գրիգորի՝

Հայի քաղցր տկամք առ ազգս Հայոց՝ որպէս և ահա այսօր իսկ ակնյանդիման տեսանեմք շնորհիւ Նորին՝ կրկին ընծիւղեալ զՀառաւիղդ սրբոյ Հօրն Գրիգորի՝ Հայաստանեայց լուսաւորչի։

Արդարեւ, յոյժ չքնաղ և մեծ թուի մեզ Հայորերոյս երկրորդ օրս այս Մարգաց ամսոյ, և արժանի արձանագրելոյ ի յիշատակարանս սրտից մերոց. ո՛չ միայն զի նախկինն նորոգեցաւ ի մեզ շնորհ երկնային, այլ որ մեծն է՝ շնորհս այս եգիտ զարժանաւորն իւր զանդի՝ ի Հայրդ Հասարակաց։ Արդարեւ, օր երջանիկ և ժամ՝ բարեբաղդ. յընթացս որոյ Հայրապետդ մեծ՝ գթացեալ ի յեղյեղուկ վիճակ աղգիս, որ որպէս ծով ծփայր ի հողմոյ՝ յանձն առեր ամբառնալ ի գերագահդ այդ Աթոռ Հովուապետական, և հանգոյն Միծին Ներսէսի Պարթեաւոճմ Հայրապետին՝ փարատեցեր զմէզ խաւարչաին ի Հայաստան աշխարհէ, բանալով զփակեալ դրունս մտաւոր մարդարանաց հայացն մանկուոյ, որով ըստ Սողոմոնեան բանին «Դանց՝ ձմեռն» և եկն գարուն, և վաղվաղակի ծաղկեցին այգիք և պարտեղք մեր բանասիրք հանգոյն գեղածիծաղ ծաղկանցն գարնանայնոյ՝ երփն երփն երանգօք բարդաւաճեալ ի հոտ անոյշ, զուսումն անմա և զգիտութիւն՝ զզարգացումն աղգային դաստիարակութեան։

Եւ քանզի որպէս տեսանեմք, Քե՛ւ՝ փարատելոց է ամպ մթաղին յերեսաց Հայրենեաց մերոց, զի նախանձախնդիր ես փառաց և բարօրութեան որդւոցս Հայոց, և տքնիս անխոնջ ջանիւք պայծառացուցանել զեկեղեցի Հայաստանեայց՝ վասնորոյ զբան Յովէլեայ մարգարէին յուշածեալ՝ ի ճահ համարիմ բարբառել աստ առ ազգս՝ և առ Հայրենի աշխարհս մեր, թէ «Քաջալերեաց երկիր, խնդաւ և ուրախ լեր» զի մեծացոյց Տէր զառնելն իւր ընդ քեզ, Արդի՛ք Սիրովն, խնդացէք և ուրախ լերուք ի Տէր Աստուած ձեր, զի, ետ ձեզ զկերակուր արդարութեան, զի հատոյց ձեզ ամացն փոխանակ, յորեկեր մարանն և ջորեակն՝ և թրթուրն՝ Ուստի և մեր երախտագէտ սրտիւք բռնուն հարեալ զլարիցն Դաւթեան Սաղմոսարանի՝ օրհնեսցուք զանուն Տեառն Աստուծոյ մերոյ, որ արար մեզ սքանչելիս և անասցուք միահամուռ ձայնիւ «Օրհնեալ է Տէր Աստուած Դսրոյէլի, որ առնէ սքանչելիս միայն, և օրհնեալ է անուն սուրբ փառաց Նորա յաւիտեան, լցցի՛ փառօք Նորա ամենայն երկիր, եղիցի՛ եղիցի՛» լցցի՛ փառօք Նորա երկիր մեր Հայաստան լցցի՛ փառօք Նորա եկեղեցին Հայաստանեայց, լցցի՛ փառօք Նորա ազգ մեր Հայկազեան, և բարձրացցի՛ ուսմամբ և գիտութեամբ՝ և ազգի ազգի շնորհօք յառաջագիմութեան, իսկ զՔեզ, Ռ՛ւր Բրիգ, Հայաստանեայց, լցուսցէ՛ Տէր երկարատե ամօք, և առաջնորդեսցէ՛ առ ի կատարումն ամենայն բարի և ազգօգուտ ըզձից Բոց, ի պայծառութիւն եկեղեցւոյ՝ և ի բարգաւաճանս ազգի մերոյ։

ՄԵԾԻ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻԴ

ամենախոնարհ որդի և ծառայ և նուաստագոյն միաբան
Մայր Աթոռոյ Սրբոյ Էջմիածնի Նիկողայոս Շախեանց։

Ի Կազմէն Ճեմարանի Կարգադրութեամբ հասը.

Ի ՄեծԱռնիճ Ուրիճ ՏՈՐԵԿԵՐԶԻ ՕԺՄԱՆ

ՏԵԱՌՆ ՄԱԿԱՐԱՅ ԽԱՅՐԱԳՈՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԿԻ

ԵՒ ԿԱԹՈՒՂԱԿՈՍԻ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

Մեծ և անզուգական է արդարեւ խնդութիւն մեր ի սերկեանս աւուր, զի ահա այսօր Եկեղեցի Հայաստանեայց բարձր ի ճակատ ի հանդերձանս փառաց և շքոյ ընդ որդիս իւր համայն տօնէ զտարեդարձ Օծման Փետային իւրոյ սիրելւոյ, որ արժանապէս անցեալ ունի զտեղի հարց մերոց սրբոց առաջնոց, և ընդ նոյն արահեա գնալով, զոր նորա ընթացան, դուն գործէ ի վաստակս մեծամեծս և ի ճգունս շահաւէտս առ ի պայծառութիւն եկեղեցւոյ և ի բարգաւաճանս Թորգոմեան ազգիս:

Բաստ մեծ է մեզ այս արդարեւ, բաստ երկնային, զի հուսկ ուրիմն պարգեւեցաւ մեզ Հովիւ արժանի և Քահանայապետ Օծեալ Աստուծոյ, որ ընդ ամենայն հանդէսս գործոց բարեաց քաջապէս նահատակեալ և կրթեալ՝ ճանաչէ զեկեղեցի և զազգ իւր, գիտէ զպէտս նորա զհոգեւորս և զմարմնաւորս և փոյթ յանձին ունի ի կատարումն նոցա: Ասան որոյ և արդարապէս ինդայ այսօր Եկեղեցի Հայաստանեայց և Ազգ մեր համայն, և ի տրիտուր շնորհակալեաց և մեծի խնդութեան մատուցանէ Բարձրելոյն զմաղթանս իւր, հեղու զառաջեալ գահոյիցն զպաշտօնանս, խնդրելով կաթողիկոս, զի ամբ բաղումք որպէս ծաղկունք նորափթիթք ի պսակս և ի փունջս փողփողեւնէջս անթառամ ծաղկեցին զճակատու Մեծի Հայրապետիդ և ցանկ այս արփի շնորհաբեր և լուսաճաճանչ անտրտում ծագեցէ ի գահ յայս սուրբ և պանծալի:

Այլ ո՞ առաւել, ո՞ ապաքէն արդեօք, քան եթէ մեք մանկունքս Եկեղեցւոյ մերոյ Սրբոյ և որդիքս Հովուապետիդ սիրայնոյ խնդասցուք խնդութիւն մեծ և բերկրապատար. որք ի կողմանց կողմանց աստէն զմիով վայրօք հասեալք ի գիրկս Առաքելական Մայր Աթոռոյս և Քահակալի Նորին տաճիմք և յանձանձիմք, որպէս եղջերու ծարաւի յաղբերէ անտի շնորհաց և իմաստութեան զպաքեալ հոգիս և զմիտս ոռոգանեմք:

Ասան որոյ երդ ի բերան և սիրտք ի տրոփ ընդ այս մեծաշուք հանդէս դիմեմք միաբան յոտս Վահագնութեան Ձերոյ, և մաղթեմք զօրհնութիւն Ձեր երկնապարզէ, զի զօրացեալք ի նոյն եղիցուք ըստ ըզձից՝ Ձերոց մանկունք կադարեալք Եկեղեցւոյ և Ազգիս և լուսիցուք ի Ձէնջ զերանականն բան, թէ տէ՛ս ևս և մանկունք իմ:

Ձերումդ վահագնութեան

ամենախոնարհ որդի Բ-դ Լսարանի ուսանող Աբշակ Տ. Մեքայէլեանց
ի դիմաց համօրէն աշակերտաց

Ճեմարանի:

ԱՅԼ ԵՒ ԱՅԼ-Ք.

Նոր - Նախիջևանցի Պ Խաչատուր Սրապիոնեան Բէէէճեանց ի նպաստ նորոգութեան մայր տաճարի ուղարկել էր յանուն Վեհափառ Աթոռիկոսի 300 բուրբ. Նորին Վեհափառութիւնն նոյն գումարը յանձնել է Սինօդին՝ պատուիրելով տնօրինել զարժանն:

Նոյնպէս Նոր—Նախիջևանցի մեծապատիւ պարոն Յովհաննէս Մկրաչեան Պապասինեան գալով ի Մայր Աթոռս՝ ի նպաստ վերանորոգութեան Մայր տաճարի՝ նուիրեց երեք հարիւր բուրբի:

Ալէքսանդրապօլցի աստիճանաւոր Մկրտիչ Աոստանեան իւր հարազատ եղբոր Յովհաննէսի հանգուցեալ կնոջ Եղիսարէթի Մահտեսի Մկրաչեան Բաբայեանց նուիրել է 25 բուրբի ի հոգեբաժին, Ալէքսանդրապօլի՝ օրիորդական դպրոցին՝ մի հարիւր բուրբի՝ որ տոկոսիքովը մի աղքատ որդեգրուհի սովորի, յիսուն բուրբի ևս Աղքատանոցին:

Աստուած ի հաճոյս ընդունելով յիշեալ պարոնների նուէրը վարձատրէ նոցա ըստ հոգւոյ և ըստ մարմնոյ:

Վեհափառ Հայրապետի հաճութեամբ Տփլիսից ի Մայր Աթոռս հրաւիրուեց ճարտարապետ Պ. Սիմօնսօն, որ քննելով տաճարի արդի դրութիւնը ներքուստ և արտաքուստ, վերանորոգութեան նախագիծը և նախահաշիւը պատրաստեց, Հետեւեալ ամսատետրակում՝ ի լուր հասարակաց կը հաննէք յիշեալ մեծարգոյ ճարտարապետի նկատողութիւնքը և նախահաշիւը:

Կ. ՊՕԼՍՈՑ ԶԱՅԸ.

(Փոռն.)

Քրէնկեան Յակոբ Էֆէնտի լծակից տիկին Երանուհի Պատարագի համար ձեռք մը քահանայական զգեստ, ձուխ և ճարտարահիւս նուիրեր է Պոյաճը գիւղի նորակառոյց եկեղեցւոյ: Յակոբ Էֆէնտի ալ՝ որ փոխատուութեամբ ու նուիրատուութեամբ նպաստած է սոյն եկեղեցւոյն շինութեան ժամանակ, այժմ ևս կը նպաստէ ներքին պիտոյից ու պատուոց համար:

Հալէպի առաջնորդական տեղապահ կարգեցաւ Կրօնական ժողովոյ անդամ Տ. Մաղաքիա վարդապետ Տէրունեան:

Խառն ժողովն անբաւական գտնելով Խարբերդի և Դաղաւիոյ դաւառական ժողովոց կազմութեան և առաջնորդական ընտրութեանց տեղեկագրերն, որոշեր է բացատրութիւն ուղեւ:

Կրօնական ժողովն հրաւիրելով Ռուբինեան Տ. Ամիրօսիոս վարդապետը, պատուիրեց մատուցանել երկրագործական վարժարանի համար ըրած հանգանակութեանց հաշիւներն և պաշտօնական գրութիւնները: Տարիներ կանցնին, ժողովներ կու գան կերթան, և դեռ կը մնայ այս հաշուոց խնդիրն:

« Մամուլ » խափանեալ զաւելտաթերթի արտօնատէր Գէորգ Էֆէնտի Այվազեան, որոյ ներման շնորհ ստանալը ծանուցած եմք, երկուշաբթի մայրաքաղաքս վերադարձաւ իւր միակ որդեկին հետ, և ուղղակի առ Ս. Պատրիարք Հայրն երթալով՝ շնորակալութիւն յայտնեց Նորին Սրբազնութեան ջանից համար, Միտիլիի կառավարիչն և վարչական ժողովը Այվազեան Էֆէնտիի պարկեշտ ու հանդարտ կենցաղավարութեան համար վկայագիր մը տուեր են, Կղզուն Յունաց Մետրապօլիտն՝ որ բարերարած է Այվազեան Էֆէնտիի, նորա և որդւոյն ծանապարհի ծախքն ալ վճարեր է:

Բնիկ Կարնեցի, և ապա ի Սիլեկիա բնակեալ Սէրովբեան Մ. Գրիգոր անուն աղգային մը երկու տարիէ հետէ անյայտ եղած է: Սորա ո՛ւր, ողջ կամ մեռեալ լինելուն վրայ ծանօթութիւն ունեցողները կը հրաւիրուին՝ անյապաղ իմացնել Պատրիարքարանի:

Գեր. Տ. Մովսէս Ծ. վարդապետ Կէօմրիւքճեան մայրաքաղաքս դարձաւ Բաղէշէն. հրաժարելով Զմշկածագի հովուական պաշտօնէն:

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆՔ

ԳԻՒԱՆ ՎԵՀԱՓԱՌ ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍԻ.

Կոնդակաւ Վեհ. Հայրապետի Ազգիս ի 29 Հոկտ. ընդ համարաւ 642 հաստատեցան ի հոգաբարձական պաշտաման եկեղեցական-ծխական միդասեան երկսեռից ուսումնարանաց Հայոց Բագուաբնակ հայազգի ժողովրդոց Շամախուոյ պատուելիք՝ Համբարձում. բէկն Իւզրաշեանց, Մովսէս. բէկն Սարումեանց և Հայրապետն Քօջարեանց:

Կոնդակաւ Վեհ. Հայրապետի Ազգիս ի 6 Նոյեմբ. ընդ համարաւ 657 հաստատեցան ի հոգաբարձական պաշտաման եկեղեցական. ծխական միդասեան երկսեռից ուսումնարանաց Ս. Երրորդութեան եկեղեցւոյ Հայոց Ներքին - Ագուլեաց բարեկրօն Յակոբ քահանայն Տէր. Անդրէասեանց և պատուելիք երեցփոխան Պօղոսն Աղամալեանց և Մինան Նունուսեանց:

Կոնդակաւ Վեհ. Հայրապետի Ազգիս ի 6 Նոյեմբ. ընդ համարաւ 658 հաստատեցան ի հոգաբարձական պաշտաման եկեղեցական - ծխական միդասեան արականաց ուսումնարանի Ս. Աստուածածին եկեղեցւոյ Հայոց Մեծ - Ղարաքիլիսա գեղջ բարեկրօն Խորէն քահանայն Խանդատեանց և պատուելիք երեցփոխան Աստուածատուրն Գէորգեան և Սօսն Արսէնեան:

Կոնդակաւ Վեհ. Հայրապետի Ազգիս ի 6 Նոյեմբ. ընդ համարաւ 659 հաստատեցան ի հոգաբարձական պաշտաման եկեղեցական - ծխական միդասեան Օրիորդական ուսումնարանի Ս. Աստուածածին եկեղեցւոյ Հայոց

Մեծ - Ղարաքերիսա գեղը՝ բարեկրօն Արսէն աւագ քահանայն Տէր Սիմէօնեան և պատուելիք երեցփոխան Աստուածատուրն Գէորգեան և Յովակիմն Նալբանդեան:

Պոնդակաւ Վեհ. Հայրապետի Ազգիս ի 12 Նոյեմբ. ընդ համարաւ 674 հաստատեցան ի հոգաբարձական պաշտաման եկեղեցական - ծխական երկսեռից ուսումնարանաց Նուխի քաղաքի՝ պատուելիք Վոլլեժսկի սեկրետար Գրիգորն Մարգարեանց, կոլլեժսկի Աստեօր Դաւիթն Մարգսեանց, քննիչ Յակովբն Տէր Խաչատրեանց, Խաչատուրն Խօջամիրեանց և Ալէքսանդրն Նասիրեանց:

Պոնդակաւ Վեհ. Հայրապետի Ազգիս ի 22 Նոյեմբ. ընդ համարաւ 675 հաստատեցան ի հոգաբարձական պաշտաման եկեղեցական - ծխական միդասեան արականաց ուսումնարանի Հայոց Նիժ գեղը յաջորդութեանն Նուխույ՝ բարեկրօն Մարգիս քահանայն Խամայեանց և պատուելիք երեցփոխանըն Թովման ճոտանեանց, Մ Մովսէսն Բալբէլեանց:

Պոնդակաւ Վեհ. Հայրապետի Ազգիս ի 12 Նոյեմբ. ընդ համարաւ 676 հաստատեցան ի հոգաբարձական պաշտաման եկեղեցական - ծխական միդասեան արականաց ուսումնարանի Հայոց Վարդաշէն գեղը յաջորդութեանն Նուխույ՝ բարեկրօն Յարութիւն քահանայն Թարխանեանց և պատուելիք երեցփոխան Պետրոսն Խաչատրեան և Յարութիւնն Մնացականեան:

Պոնդակաւ Վեհ. Հայրապետի Ազգիս ի 12 Նոյեմբ. ընդ համարաւ 677 հաստատեցան ի հոգաբարձական պաշտաման եկեղեցական - ծխական միդասեան արականաց ուսումնարանի Հայոց Սուլթան Նուխի գեղը՝ յաջորդութեանն Նուխույ բարեկրօն Աւետիս քահանայն Տէր Իսրայէլեանց և պատուելիք երեցփոխան դպիր Գրիգորն Տէր Իսրայէլեանց և Յարութիւնն Յովհաննիսեանց:

Պոնդակաւ Վեհ. Հայրապետի Ազգիս ի 12 Նոյեմբ. ընդ համարաւ 678 հաստատեցան ի հոգաբարձական պաշտաման եկեղեցական - ծխական միդասեան արականաց ուսումնարանի Հայոց Ամիրվան գեղը յաջորդութեանն Նուխույ՝ պատուելիք Խաչանն Յակովբեան Յարութիւնեանց և Կերասիմն Պետրոսեան Մովսիսեանց:

Պոնդակաւ Վեհ. Հայրապետի Ազգիս ի 20 Նոյեմբ. ընդ համարաւ 700 հաստատեցան ի պաշտօն հոգաբարձութեան եկեղեցական - ծխական միդասեան արականաց ուսումնարանի Ս. Աստուածածին եկեղեցւոյ Հայոց Աղբիլիսա գեղը՝ բարեկրօն Խաչատուր քահանայն Տէր Գէորգեանց և պատուելիք՝ երեցփոխան Վարդանն Իսկհանդարեանց և Յարութիւնն Յակովբեան:

Պոնդակաւ Վեհ. Հայրապետի Ազգիս ի 20 Նոյեմբ. ընդ համարաւ 701 հաստատեցան ի պաշտօն հոգաբարձութեան եկեղեցական - ծխական « Եղնրկեան » միդասեան տրականաց ուսումնարանի Ս. Խաչ եկեղեցւոյ Հայոց Պողբ գեղը բարեկրօն Առաքել քահանայն Պարապետեան և պատուելիք՝ երեցփոխան Յակովբն Տէր Մկրտչեան և Պարապետն Տէր Սահակեան:

Պոնդակաւ Վեհ. Հայրապետի Ազգիս ի 20 Նոյեմբ. ընդ համարաւ 702 հաստատեցան ի պաշտօն հոգաբարձութեան եկեղեցական - ծխական միդասեան արականաց ուսումնարանի Ս. Աստուածածին եկեղեցւոյ Հայոց Համալու գեղը բարեկրօն Աւագ քահանայն Տէր Սիմէօնեանց և պատուելիք երեցփոխան Պետրոսն Աճամեանց և Դանիէլն Տէր Յովսէփեանց:

Վոնդակաւ Վեհ: Հայրապետի Ազգիս ի 20 Նոյեմբ. ընդ համարաւ հաստատեցան ի պաշտօն հոգաբարձութեան եկեղեցական - ծխական միդասեան արականաց ուսումնարանի Ս. Ստեփաննոս եկեղեցւոյ Հայոց Խլի - Վարաքիլիսա գեղջ՝ բարեկրօն Յովհաննէս աւագ քահանայն Տէր Մկրտչեանց և պատուելիք՝ երեցփոխան Մկրտիչն Յարութիւնեանց և Զաքարիան Տէր Յարութիւնեանց:

Վոնդակաւ Վեհ: Հայրապետի Ազգիս ի 20 Նոյեմբ. ընդ համարաւ 704 հաստատեցան ի պաշտօն հոգաբարձութեան եկեղեցական - ծխական միդասեան արականաց ուսումնարանի Ս. Աստուածածին եկեղեցւոյ Հայոց Հոռոմ գեղջ՝ բարեկրօն Մեկքիսեղէկ քահանայն Աբգարեանց և պատուելիք՝ երեցփոխան Գրիգորն Յարութիւնեան և Մատթէոսն Պօղոսեան Զուլփեանց:

(Ի ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ ԱՄՍՈՑ ՕՐԱԴՐՈՒԹԵԱՆՑ ՍԻՆՅՈՂԻ)

ՎԱՐՉԱԿԱՆՔ:

29 Սեպտեմ. Նոր Նախիջևանցի հանգուցեալ Յովհաննէս Մարկոսեան Պոպովեանի կտակեալ Մայր Աթոռոյս 500 ռուբլին յարգոյ կտակակատարները յայտարարութեամբ ուղարկած լինելով յանուն Վեհափառ Կաթողիկոսի ազգիս, Նորին Վեհափառութիւնը մակագրութեամբ յանձնեց Սինոդին տնօրինել զարժանն և տեղեկութիւն տալ նաև յարգոյ կտակակատարներին:

17. Սեպտեմ. Սինոդը Բիսարաբիոյ և Նոր - Նախիջևանի Վոնսիստորիայի յայտարարութեամբ տեղեկանալով որ Նոր - Նախիջևանի Ս. Նիկողայոս եկեղեցու Երեսփոխան Սրմաբէշեանն առանց հոգևոր իշխանութեան թոյլտուութեան ծախսեր է արել, և նոյն պարտաւանցութիւնը անումն և միւս երեսփոխանք՝ յանուն բոլոր կոնսիստորիաների շրջաբերական հրամանով պատուիրում է որ Երեսփոխանք առանց հոգևոր իշխանութեան թոյլտուութեան իրաւունք չունենան ինքնազուլիս ծախսեր անել, բացի սովորական ծախսերից և թելթալ կարկատաններից՝ որի (կարկատանների) ծախսը տարին երեսուն ռուբլոյց աւելի պէտք է չլինի:

8 Սեպտեմ. Գաւիթ Աւագ քահանայ Եարախանց տարւոյս Օգոստոս 27 ին ներկայացրած լինելով յօգուտ Ճեմարանի տարւոյս երկրորդ քառամսեակի համար տան ռուբլի Սինոդը հրամայեց գանձապահին գրել մուտք աթոռային արդեանց տոմարում և տալ տեղեկութիւն յիշեալ աւագ քահանային:

3 Սեպտեմ. Սինոդը վաւերացրեց Աստրախանի Վոնսիստորիայի վճիռը՝ որով յիշեալ Վոնսի տորիան երկամսեայ եկեղեցական ապաշխարանաց և յօգուտ Ճեմարանի Մայր Աթոռոյ 200 ռուբլի տուգանաց է ենթարկում Աստաւրապօլի Բարդուղիմէոս քահանայ Բէկուլեանցին, նորա՝ չհասական աստիճանում եղող Նոր Արմաւիրցի Նիկողայոս Պարոնեանցի և Գէորգ Համարձեռութեան Ալլահվերդեանցի պսակները կատարելուն համար: Իսկ պսակեալները իրանց ամուսիններով ենթարկուած են միամեայ եկեղեցական ապաշխարութեան:

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՍՐՐՈՑ ԿԱԹՈՒՂԻԿԷ ԷԶՄԻԱՇՆԻ Ի ՎԱՂԱՐՇԱՊԱՏ: